
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

St. 90. E. 151

KAISERLICH BIBLIOTHEK

51.901-B

Neu-

~~St. 70:8, 151~~

51901-B.

ÖNB

+Z277647902

DE SCHILDERIJEN
VAN
JAN VAN SCOREL

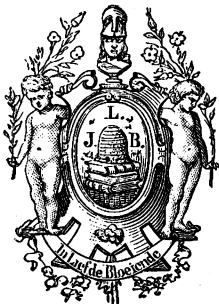
IN HET
MUSEUM KUNSTLIEFDE

TE
UTRECHT,

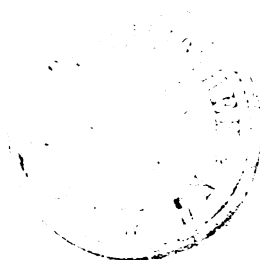
BESCHREVEN EN TOEGELICHT

DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

UTRECHT
J. L. BEIJERS.
1880.

Stoomdruk van DEKEMA en VAN DITMAR, Utrecht.

De hier volgende bladzijden zijn een fragment van een grooteren arbeid, die ten gevolge van omstandigheden, waaraan ik niets veranderen kon, wel nooit in het licht zal verschijnen. Het kwam mij niet ongepast voor, dit gedeelte, dat op zichzelf een afgerond geheel uitmaakt, afzonderlijk uit te geven.

Het voorafgaande levensbericht van SCOREL is zeer kort. Ik oordeelde een uitvoeriger schets onnoodig, omdat het door VAN MANDER en door KRAMM verzamelde overvloedige materiaal nog zeer onlangs verwerkt is door den heer C. E. TAUREL in: *De Christelijke kunst in Holland en Vlaanderen*. Het weinige nieuws, dat mij tijdens de publicatie van dit werk over SCOREL bekend was, heb ik toen den heer TAUREL medegedeeld; wat ik sedert vond, kreeg hier en daar in de volgende bladzijden grootendeels eene plaats. En zoo bleef voor eene uitvoerige biographie van SCOREL geene stof, behalve enkele details, die ik op p. 1 en 2 nog inlaschte.

Utrecht, Juni 1880.

S. M.

JAN VAN SCOREL.

Jan van Scorel werd geboren te Schoorl op 1 Augustus 1495. Hij was de leerling van Willem Cornelisz. te Haarlem, Jacob Cornelisz. van Oostzanen te Amsterdam, Johan Gossaert gezegd Mabuse te Utrecht. Later studeerde hij eenige jaren te Neurenberg bij Albrecht Durer, te Venetië en te Rome. In 1520 maakte hij eene reis naar het H. Land. Adriaan VI benoemde hem tot conservator van het Belvedere (1522—1523). In 1523 keerde hij naar Nederland terug en vestigde zich te Utrecht, waar hij woonde bij den deken van Oudmunster Herman van Lochorst, die in 1514 vicaris-generaal van het bisdom geweest was. Hij schijnt toen in den geestelijken stand getreden te zijn en eerst (vóór 1525) vicaris van de St. Janskerk, later zielpriester (prebendatus animarum) in de St. Mariakerk geworden te zijn. In 1527, tijdens den oorlog met Gelder, week hij naar Haarlem, waar de kommandeur van St. Jan, Simon Saen, hem verscheidene schilderijen bestelde. In 1528 werd hij, als belooning voor het schilderen van het altaarstuk op het hoogaltaar der St. Mariakerk te Utrecht, kannik dier kerk. Hij woonde verder te Utrecht en overleed aldaar 6 December 1562. Het grafschrift op zijne tombe in de St. Mariakerk luidde:

*„Finis mors, sic sunt homines, vana omnia,
Praeterquam cui divino pectus amore calet.”*

Daarboven was eene tafel opgehangen, waarin een

portret van Scorel door Antonie Mor (dat omstreeks 1700 berustte bij „Sipenense, Schorelli nepotem") met de spreuk:

„MORS SCEPTA LIGONIBUS AEQUAT." 1)

Verscheidene altaarstukken van Scorel in der Nederlandsche kerken en de geestelijke gestichten van België worden vermeld. Ook als architect was hij beroemd. Een zijner leerlingen was Antonie Mor. — Zeker was Scorel vermogend, daar hij tot 1551 het groote huis Onder de linden bezat, waar vroeger Heer Wolfert van Brederode woonde, en waar in de troubelen eerst het geheele klooster van Marienhage te Arkel, later dat van Nazareth in het Gein een onderkomen vond²⁾. Hij liet vier (of zes) kinderen na bij Aecht Ysacksdochter van Schoonhoven.

1) Van Engelen, Grafs en wapens. II. p. 175. (HS. Stadsbibl. v. Utrecht.) — Het ongeschondene opschrift geeft A. van Buchell in zijn *Commentarius rerum quotidianarum*. (HS. Prov. arch.)

2) Kramm, Levens der schilders. V. p. 1487. — cf. Buysling, Oorspronck van 't convent in 't Geyn. p. 16.

A. TRIPTIEK VAN DE FAMILIE VISCHER VAN DER GHEER.

Paneel. Hg. (met de lijst) 1.34; br. (geopend) 1.34, (gesloten) 0.89.

De familie Vischer van der Gheer is afkomstig uit Vlaanderen. In de St. Nikolaas-kerk te Utrecht vond men omstreeks 1700 eene grafzerk met het familiewapen (gegeerd van lazuur en goud), het embleem der familie (riet in het water groeiende met de spreuk: „*Flectimur non frangimur undis*”) en het volgende opschrift: „Sepulcrum Guidonis Vischer a Flandria, domini de Rikenberch, militis, ac D. Beatricis ab Harlebeeckio uxoris, eorumque propagnis, postea vocati Van der Gheer. Qui obiit Ao. 1379 7 Maii. — R. D. Ioannes Vischer Van der Gheer hoc mausoleum maiorum suorum senio dissolutum, ut antiquam suam familiam ab interitu vindicaret, renovari fecit ac in eo apud suos humari voluit. Qui obiit Ao. 1591 4 Martii.” Daarbij op een kleineren steen las men: „II. Iohan de Vischer van der Geer” en de wapens van Vischer van Gheer en Culemborch op één schild 1), — iets verder op een anderen steen „Guert van den Geer” en de wapenschilden van Taets van Amerongen (?) en Vischer van der Gheer 2).

1) Van dezen Johannes Vischer van der Gheer is hoogstwaarschijnlijk afkomstig een „Missale Trajectense” (296 ff. op perkament), in 1859 op de auctie Libri aangekocht voor het Britsche Museum, waar het thans beschreven is als No. 641g. Het vertoont op de beide eerste bladen twee miniaturen: No. 1 het embleem der familie Vischer van der Gheer met een banderol, waarop de daarbij behoorende zinspreuk (zie hierna p. 7), — No. 2 de wapenschilden der familie Vischer van der Gheer en Culemborch met helmteekens en lambrequins en de woorden: „1581. Visscher,” en „1581. Culenborch.” Een en ander is geheel gelijk aan den rug der zijpaneelen van dit stuk (behalve dat het wapen van Culemborch 2 en 3 drie leeuwen in plaats van één vertoont.) Op ff. 9 en 165 komen nog tweemaal de vereenigde wapenschilden van Visscher van der Gheer en Culemborch voor. De eigenaar, blijkbaar een veel jonger broeder der op het altaarstuk afgebeelde personen, schijnt volgens zijne titulatuur op de grafzerk almede geestelijke te Utrecht geweest te zijn. Denkelyk was hij dezelfde als Johannes Vischer (of Visser), vicaris der St. Janskerk, die in 1581 „ob infantem quendam more catholico baptizatum” beboet werd, en in het volgende jaar lid der priesterbroederschap werd. (Arch. v. h. aartsb. Utrecht. VII. p. 371.) Zijne executeuren verkochten 8 Juli 1595 een huis in de Vuilsteeg aan de wed uwe van den schilder Joost de Beer. (Akte van 14 Mei 1599 in het archief der Vereen. Gods- en gasthuizen.)

2) cf. Van Engelen, Graft en wapens. II. p. 294, 295, 298. (H.S. St.-bibl. v. Utr.)

Over de op het altaarstuk afgebeelde leden der familie valt het volgende mede te deelen. De op het middenpaneel afgebeelde persoon, die door zijn gewaad als kanunnik, door zijne plaats aan de voeten der H. Maagd als een lid van het kapittel van St. Marie te Utrecht wordt aangewezen, is zonder twijfel Heer Jacob Vischer van der Gheer, die in de rekeningen der Utrechtsche priester-broederschap in 1511/12 optreedt als vicaris van St. Marie, — in 1512, 1516 en 1521 kameraar, 1544/45 deken der broederschap was, — in 1522/23, 1525/26 en 1534/35 met nieuwe beneficiën begiftigd werd, — in 1549 als semiprebendaat (d. i. bezitter van een der beide halve keizerprebenden) der St. Mariekerk executeur was van den kanunnik van St. Marie Jan Goswinsz. van Amerongen, en in 155. van Thomas van Nykercken, deken van St. Jan, — in 1556 nog vermeld wordt, maar voor het einde van dit jaar overleed 1). Hij schijnt begraven te zijn in den voorhof („het paradijs”) der St. Mariakerk 2). — De namen der beide personen op de zijpaneele, blijkens het onderschrift zijn broeder en zuster uit het huwelijk van zijnen vader (wellicht Jacob Jacobzoon van Gheer, lid van den Raad van Utrecht in 1472) 3) met eene jonkvrouwe van Culemborch, worden door hunne beschermheiligen voldoende aangeduid. Beiden zijn denkelijk opgenomen geweest in een der meer aanzienlijke Utrechtsche kloosters, Barbara waarschijnlijk in het Wittevrouwen-klooster.

a. MIDDENPANEEL.

De H. Maagd met het Jezuskind en Heer Jacob Vischer van der Gheer.
 Pancel. Hg. 0.97, br. 0.72.

Ter linkerkzijde zit naar rechts gewend de H. Maagd op een steenen bank. Zij draagt een rood kleed met bruinlederen gordel en een blauwen mantel. Het rossige haar wordt bedekt door een witten doek, die op de schouders afhangt. De ontbloote rechtervoet komt van onder het kleed te voorschijn. De rechterhand rust op de gevouwen handen van den kanunnik, terwijl zij met de linker (niet zichtbaar) een doek houdt om het midden van het Jezuskind, dat op haar linkerknie staat. Het kind heeft blond krullend haar en is geheel naakt. Met de rechterhand streelt het

1) Rekeningen der priesterbroederschap, in: *Archief van het aartsbisdom Utrecht*. VI. p. 433. — *Dodt*, *Archief*. II. p. 32, 41, 51.

2) Van Engelen, *Graven en wapens*. II. p. 177.

3) Van de Water, *Utr. placaatb.* III. p. 128.

het gelaat zijner moeder, met de linker betast het den baard van den kanunnik. Aan de rechterzijde ligt voor de H. Maagd geknielt Heer Jacob Vischer van der Gheer. Hij draagt kort bruin haar en een kleinen baard en knevel. Zijne kleeding bestaat uit een doorschijnend wit priesterlijk gewaad (superpellicium)¹⁾, dat een paarsch onderkleed laat zien, aan hals en mouwen met bont omzoomd. De mouwen zijn zeer wijd en openhangend; aan den hals komen van onder het bont het witte hemd en een geplooid kraag te voorschijn. Over den linkerarm hangt de almuís²⁾. De roode baret ligt op den grond.

Achter de H. Maagd ziet men een rots, waarop zich drie boomen en eenige heesters bevinden. Rechts verheffen zich achter een met struikgewas bezette muur de begroeiende ruïnes van een antieken tempel.

De antieke houten lijst is roodbruin geschilderd met vergulde randen. Onderaan leest men in vergulde kapitale letters:

1) Het superpellicium was het kenmerkend gewaad van alle (seculiere en reguliere) kanunniken. Tegenwoordig dragen (naar men mij mededeelt) alleen de vicarissen een wit kleed van dien naam met wijde mouwen, de kanunniken een dergelijk overkleed (rochetum) met sluitende mouwen. De mouwen schijnen intusschen van lateren oorsprong. Immers de portretten van kanunniken onder de hierna beschrevene H. Landbroeders vertoonen allen een superpellicium zonder mouwen; de kanunnik op dit (zeker ongeveer twintig jaren later geschilderde) paneel draagt — evenals Heer Gerrit Borre van Amerongen, kanunnik van St. Marie, op eene schilderij van omstreeks 1560 in hetzelfde Museum — eene soort van mouwen, die geheel openhangen; een geestelijk persoon op eene schilderij van omstreeks 1572 aldaar draagt het eerst wijde mouwen.

2) „Welcke pastoor (van het Begijnhof te Haarlem) naemaels heeft verkregen de waardicheyt van *Persoon*, dat is een stoel in den Domkercke van Utrecht onder de Domheeren ende Canoniken, welcke inden jaere 1559, als Haarlem een bisdom geworden is, in den Domkercke van Haarlem nyt vervolgh van het nieuwe bisdom is overgedragen, waerom de Pastooren tot teycken van sulx *Almuysen* (dit is de bonte vellen van wit en graauw bont gemacckt) op hunnen arm dragen.” (J. A. Ban, Regelen v. d. Begghynhoff tot Haarlem. HS. in het arch. v. h. Beg. te H.) Alle op de hier beschrevene schilderijen afgebeelde kanunniken en vicarissen dragen werkelijk dergelijke almuizen van wit en grauw bont over den arm; op latere afbeeldingen ziet men, dat ze in den winter dikwijls als mantel of hoofddeksel gebruikt werden. Daar het recht om de almuís te dragen verbonden was aan het bezit van een stoel (of stalle) in het koor, is het niet onwaarschijnlijk, dat ze oorspronkelijk gediend zullen hebben om zo daarop bij wijze van kussen te leggen.

· O · MATER · DEI · MEMENTO · MEI ·

De linkerbovenhoek is gesierd met het wapen van Vischer van der Gheer, terwijl in den rechterbovenhoek dat van Culemborch prijkt. In den linkerbenedenhoek ziet men het wapen van de familie Van Jutphaas; de rechterbenedenhoek is ledig ¹⁾).

b. LINKERPANEEL.

Adriaan Vischer van der Gheer en zijn patroon.

Paneel. Hg. 1.00, br. 0.31.

Adriaan Vischer van der Gheer ligt geknield naar rechts. Hij draagt het kleed eener geestelijke orde, bestaande uit een wit onderkleed met een band om het midden bevestigd, waaruit de kleine geplooid kraag en manchetten te voorschijn komen. Een witte mantel met hoog opstaanden kraag hangt hem van de schouders. Het rosse haar is onbedekt; de witte baret ligt voor hem. De beide handen zijn biddend uitgestoken.

Achter hem staat St. Adriaan in een rijkversierd harnas, waarover een roode mantel is geworpen. Op het hoofd draagt hij een met vergulden lauwerkrans getooiden helm met roode pluimen, die een sphinx tot helmteeken heeft. In de handen houdt hij zijne attributen: een getrokken zwaard en een aanbeeld. Een afgebrokkelde muur dient als achtergrond.

c. RECHTERPANEEL.

Barbara Vischer van der Gheer en haar patrones.

Paneel. Hg. 1.00, br. 0.31.

Barbara Vischer van der Gheer ligt geknield naar links in het witte gewaad der Benedictijnen- (of Premonstreiter?) orde, bestaande uit een lang afhangend kleed, een halsdoek en een

1) De moeder der drie Vischers was wellicht eene der 34 bastaarden van Heer Gerard XII van Culemborch, van wie sommigen althans het wapen van Culemborch zonder brisuur voerden. Het ontbreken van het vierde kwartier, dat niet door overschildering verdwenen schijnt, wijst ten minste op eene bastaarddochter van het huis Culemborch.

groote kap. Een rozenkrans houdt zij in de biddend uitgestokene handen. Over haar buigt zich St. Barbara. Een bruine mantel bedekt ten deele het roode, met gouddraad en edelgesteenten bezette kleet, terwijl een diadeem haar fraai gekapt haar versiert. Met de rechterhand wijst zij naar het Jezuskind; in de linker, die op den linkerschouder der non rust, houdt zij de groene veder (palmtak) der martelaren. Op den achtergrond verheft zich een toren (het attriboot van St. Barbara) met eene galerij; links stuit het oog op een afgebrokkelde muur.

d. ACHTERZIJDE DER ZIJPANEELN.

Embleem van de familie Vischer van der Gheer.

Paneel. Hg. 1.34, br. 0.89.

Op de achterzijde der zijpaneelen vertoont zich eene schildering, door een gecanneleerde, rood en goud geschilderde pilaster verdeeld. Zij stelt voor een medaillon met cuirs. In het medaillon ziet men water, waarin riet en lischdodden groeien. In den rand van het medaillon leest men met vergulde kapitale letters de zinspreuk der familie Vischer van der Gheer:

· FLECRTIMVR · NON · FRANGIMVR · VNDIS ·

In de beide bovenhoeken ziet men de wapens der familiën Vischer van der Gheer en Culemborch.

Op een bord onder het middenpaneel staat met vergulde cursive letters:

*„Hic soror et duo sūt soboles Vischeria fratr̃s,
Quos Chro & Matri regula sacra ligat.
Hos bonus expressit tātā Schooreli' arte,
Nobilis et credi possit Apellis opus.”*

Dit stuk, afkomstig uit het St. Sebastiaans- of H. Kruis-gasthuis buiten de Wittevrouwen-poort te Utrecht (gesticht in 1408), heeft als altaarstuk gediend op een altaar in de kapel van dit gesticht. Later heeft het (zoo goed het ging) dienst gedaan als schoorsteenstuk boven den gothieken schoorsteenmantel in de regentenkamer aldaar. Na de afbraak van het Kruis-gasthuis in 1835 is het

„als behoorende tot den gebeeldhouwden schoorsteenmantel" met het fries van dien schoorsteen door Regenten der Vereenigde Gods- en gasthuizen aan de stad Utrecht geschonken. In de 1e editie van den Catalogus van het Stedelijk Museum komt het voor onder No. 6, — in de 2e editie onder No. 19. In 1873 is het stuk aan het genootschap Kunstliefde afgegeven.

De schilderij is gegraveerd door C. E. Taurel in: *De Christelijke kunst in Holland en Vlaanderen*.

Waagen (*Handbuch f. v. Scorel*) zegt van deze schilderij: „In dem einzig beglaubigten historischen Bilde van Scorel in der Sammlung des Rathhauses zu Utrecht, einer mit dem Kinde in einer Landschaft sitzenden Maria mit den Stiftern, erscheint er als ein in der Zeichnung tüchtiger, in der Farbung besonders heller Nachahmer des Raphael und Michelangelo. In den Stiftern (mehr noch in einer von 24 ebenda befindlichen Bildnissen von Pilgern nach Jerusalem, darunter auch das seine,) sieht man dagegen einen in der Auffassung lebendigen, in der Farbe warmen, in der Ausführung trefflichen Meister in der Weise der Niederländischen Schule. Dasselbe gilt auch von den Portraits von Mann und Frau vom Jahr 1539 in der Gallerie zu Wien."

B. PORTRETten VAN DE LEDEN DER UTRECHTSCHER JERUZALEMS-BROEDERSCHAP.

Eenige mededeelingen over de broederschap, welks leden op deze en de drie volgende paneelen afgebeeld zijn, en over de plaats, waar zij gevestigd was, schijnen als inleiding tot de beschrijving dezer schilderijen niet ongepast.

Reeds van den tijd der kruistochten af ontmoet men nu en dan zoogenaamde „ridders van het H. Graf,” d. z. edellieden, die te Jeruzalem onder plechtig ceremoniëel tot ridders geslagen waren. In 1496 werden deze ridders, die zich vroeger in niets van andere ridders onderscheiden schijnen te hebben, door paus Alexander VI tot eene militaire orde vereenigd. De pausen zouden grootmeesters zijn, terwijl aan den gardiaan der Minderbroeders te Jeruzalem de bevoegdheid verleend werd om de uitverkorene pelgrims tot ridders te slaan 1). De ridders zouden een gouden ketting met een kruis, of een gouden kruis aan een rooden band om den hals gedragen hebben; soms ook wel een rood kruis gestikt op den linkerschouder 2). Reeds in 1498 werd deze ridderorde door paus Innocentius VIII vereenigd met de Johanniter orde; zij schijnt echter later herleefd te zijn.

1) Zie over de ridders van het H. Graf: Moll, Kerkgesch. II 4. p. 34 Noot 5 en de daar aangehaalde schrijvers. — Zie ook: Van der Kemp, De bedevaarten onzer landgenooten, in: Stud. en bijdr. v. hist. theol. IV. p. 40 vlg. — Hist. des ordres monastiques. (Paris. 1714.) II. p. 132—134. — Dat de bevoegdheid der monniken van Sion anderen niet uitsloot, blijkt behalve uit het door Van der Kemp (Stud. en bijdr. IV. p. 41) bijgebrachte voorbeeld ook uit het onderschrift van het hierna beschrevene portret van Jan Aertsz. van Buesecom.

2) Men zal opmerken, dat de afgebeelde leden der broederschap *allen* deze zelfde insignes dragen. (Die kruizen werden evenals de palmtakken hun te Jeruzalem gegeven. cf. Moll, Kerkgesch. II 4. p. 46 Noot 5. — Zie ook het onderschrift van het portret van Hieronymus van Ravenswaey hierna.) Of men een gouden kruis om den hals of een roodlakensch kruis op den mouw droeg, schijnt volgens deze portretten alleen van de meerdere gegoedheid van den drager te hebben afgehangen. Een ridderteeken was dit kruis zeker niet, zooals Moll (Kerkgesch. II 4. p. 46 Noot 5) vermoedt, want men ziet, dat *alle* Jeruzalemsbroeders het droegen,

Wat hiervan zij, het is zeker, dat in den loop der 15e eeuw 1) in Nederland op verschillende plaatsen vereenigingen ontstonden van teruggekeerde pelgrims uit het H. Land. Zulke vereenigingen waren niets vreemds: men vond nagenoeg in alle kerken tal van zoogenaamde broederschappen gevestigd, wier doel was het verrichten van zekere diensten aan een altaar door een uit de kas der broederschap bezoldigden priester, — verder het verrichten van zielmissen voor de overledene broeders en het houden van gemeenschappelijke maaltijden op den feestdag van den schutsheligen der broederschap. Bij voorkeur bestonden zulke vereenigingen uit personen, die onderling op de eene of andere wijze verbonden waren, en zoo vereenigden zich ook alras de bedevaartgangers naar veel bezochte heilige plaatsen in verschillende steden tot broederschappen. Te Utrecht vond men b. v. in de St. Jakobskerk sedert 1450 de St. Jakobs-broederschap, eene vereeniging van bedevaartgangers naar het in de Middeneeuwen zoo beroemde San Jago di Compostella in Spanje 2), die de groote kapel ten noorden naast het koor der kerk in gebruik had; — en verder het St. Jakobsgasthuis, door eene andere broederschap gesticht ter verpleging van oude pelgrims. In de Buurkerk was reeds in 1461 de broederschap „der Romeynen” of „die Roemsche broederscap” gevestigd, eene vereeniging van pelgrims naar Rome, die aan de zuidzijde der kerk een altaar en een graf bezat 3).

Wat wonder, dat ook de pelgrims naar Jeruzalem eene dergelijke broederschap stichtten; want al was de reis naar het H. Land zeer bezwaarlijk, ze werd toch in de Middeneeuwen veelvuldig ondernomen. Deze vereenigingen zijn nog vrij wel onbekend; maar wij weten toch, dat ze bestonden te Amsterdam 4), Haarlem 5), Dordrecht 6), Leiden 7), 's Gravenhage 8), Kampen 9) en Antwerpen 10); het zal aanstonds blijken, dat er ook te Utrecht eene gevestigd was. Hetzij deze broederschappen al dan niet eenigszins samenhangen met de bovenvermelde

1) Van der Kemp, in: Stud. en bijdr. v. hist. theol. IV. p. 36.

2) cf. Moll, Kerkgesch. II 4. p. 37.

3) Rekeningen der Buurkerk. 1461/62, 1466/67, in: Bijdr. en meded. v. h. Hist. Gen. III. p. 162, 166. — De Dordtsche broederschap der Romeinen telde in 1465 reeds 120 broeders en 30 zusters. (Schotel, Kerkel. Dordr. I. p. 13.)

4) Wagenaar, Amsterdam. II. p. 126. — Lelong, Reform. v. Amst. p. 91, 96, 417, 490.

5) Zie de schilderij van Scorel in het Haarlemsche Museum.

6) Schotel, Kerkelijk Dordrecht. I. p. 13.

7) Orlers, Beschr. der Stad Leyden. p. 107.

8) Van der Kemp, in: Stud. en bijdr. v. hist. theologie. IV. p. 36.

9) „Item op palmdach schenckt de stadt den broeders van Jherusalem een eerlicke maeltyt.” (Verz. van stn. ov. Overijss. regt en gesch. II 8. p. 46 Noot 1.) Ook te Gouda was er waarschijnlijk eene. (Scheltema, Gesch. v. Gouda, p. 147, 183.)

10) Utrechtsche Volksalmanak. 1849. p. 101 vlg.

stichting van paus Alexander VI 1), zeker is het, dat de leden personen van aanzien waren 2). Stierf een van hen, dan verzuimden de erfgenamen zelden, zijn graf met een fraai gebeeldhouwde zerk te versieren, waarop het Jeruzalemskruis, de berg Golgotha met zijne schedels, het rad en zwaard van St. Catharina (een der voornaamste heilige plaatsen in Palestina was het graf van St. Catharina en het aan haar gewijde klooster op den berg Sinai 3)) en de palm-takken („veeren”) der pelgrims waren afgebeeld 4). Men vindt de bedevaart-gangers naar het H. Land daar betiteld als: Ridders van Jeruzalem 5), Ridders Gods van Jeruzalem en van St. Catharina 6), Jeruzalemsheeren 7), broeders van Jeruzalem 8); elders worden zij Jeruzalemsbroeders 9) of H. Landbroeders 10) genoemd en ook de naam Palmiten 11) of Palmdragrs 12) schijnt gebruikt te zijn. Reeds op het laatst der 14e eeuw 13) zag men buiten de muren van Utrecht

1) De Amsterdamsche broederschap wordt in 1498 uitdrukkelijk: „Ridderlijke Broederschap van den Heiligen Lande” genoemd (Lelong, Reform. v. Amst. p. 417), hoewel geen der leden van adel was. (Zie hunne namen bij: Van der Kemp, in: Stud. en bijdr. v. hist. theol. IV. p. 36.) Toch schijnen mij de ridders van het H. Graf geheel *niet* identiek met de broeders van Jeruzalem. Bij de door Van der Kemp (l. c. p. 43, 44) tegen deze identiteit aangevoerde gronden kan nog het feit gevoegd worden, dat alleen de edelman Jan van Huchtenbroec onder al de Utrechtsche broeders ridder genoemd en zijn ridderslag te Jeruzalem *door een broeder van Jeruzalem* beschreven wordt. Ook het bij III No. 13 geciteerde bijschrift bij het portret van Jelis Willemsz. van Royen noemt dezen „ridder *en* broeder van Ierusalem.” Daartegenover staat, dat reeds Buchelius de woorden Equites, en Fratres Hierosolymitani blijkaar van gelijke beteekenis acht. (Zie hierna p. 14 Noot 3), en ook de schrijver der Kronijk van Utrecht noemt den Palmiten-tempel: „templum *Equitum* Hierosolymitanorum”. (Zie hierna p. 15 Noot 5.)

2) Moll, Kerkgesch. II 4. p. 45. — Utr. Volksalm. 1849. p. 101 vlg. — Besch. v. h. Utr. bisdom. I. p. 577. — V. d. Kemp, in: Stud. en. bijdr. v. hist. theol. IV. p. 82—84.

3) Van der Kemp, in: Stud. en bijdr. v. hist. theol. IV. p. 38.

4) De Jeruzalems-broederschap te Utrecht schijnt niet als die te Gouda (Scheltema, Gesch. v. Gouda. p. 148) een graf in hare kapel gehad te hebben; wellicht had de oudere St. Jansbroederschap de geheele kapel als begraafplaats ingenomen.

5) „Equites Hierosolymitani.” (Buchelius, Descr. urbis Rheno-Traiect. p. 32.)

6) Scheltema, Besch. van der Goude. p. 147.

7) Schotel, Kerkel. Dordr. I. p. 13, waar ook eene „Jeruzalemsche Vrouwe” genoemd wordt.

8) Grabschrift van Frans Bogart in de Buurkerk. Zie hierna.

9) Kameraarsrekening van Utrecht. 1524/1525. fol. 54.

10) Contract van verkoop van een huis op het terrein van den Palmiten-tempel, dd. 16 Juli 1583. (Stadsbibl. v. Utrecht.)

11) Plattgrond van Utrecht van Braun, in: Van der Monde, Straten en stegen. III 1.

12) „Fratres Palmigeri.” (Buchelius, Descr. urbis Rheno-Traiect. p. 32. — cf. hierna p. 14 Noot 3.)

13) Reeds in 1399 verbood de Raad te kaatsen en te kolven „inden nywen Weerde opt kerchhof tot Jherusalem.” (Dodt, Archief. V. p. 69.)

dicht bij de voorstad de Weerd eene kapel, Jeruzalem genaamd. Zij droeg haren naam naar een H. Graf, dat naar het model van het graf, waarin volgens de overlevering het lichaam van Christus gelegd was, gemaakt was 1). Destijds en vooral later in de Middeleeuwen was zulk een graf als middel tot stichting der geloovigen niet zeldzaam en werd veelvuldig in kerken aangebracht 2). De kapel Jeruzalem is waarschijnlijk de eerste plaats te Utrecht geweest, waar een dergelijk monument werd aangebracht; vandaar dat zij daaraan haren naam ontleende 3). Denkelijk was reeds toen aldaar eene Jeruzalems-broederschap gevestigd, maar eenig bewijs daarvan is niet te leveren. In 1418 ontving echter de kapel eene andere bestemming. Zekere Aecht Eerstdr., eene vrome Utrechtsche maagd of weduwe, door Johannes Busch „*omnium religiosorum praecepue Ordinis nostri* (d. i. de Reguliere Kanunniken) et Tertiariorum pia mater et procuratrix” genoemd, zag (naar het schijnt in de kapel) een visioen, dat bij haar de aandrift deed ontwaken aldaar een klooster te stichten. Niet zonder moeite kocht zij de kapel van hare provisoren, en het nieuwe vrouwenklooster, naar de plaats waar het gesticht was Jeruzalem genoemd, verkreeg eerlang zulke rijke bezittingen, dat men de kleine kapel door eene nieuwe, ruimere kloosterkerk kon vervangen 4). Vermoedelijk hebben echter de vroegere bezitters der oude kapel het H. Graf reeds voor de afbraak 5) van daar naar eene andere plaats overgebracht.

Op den hoek van het St. Janskerkhof en de Minderbroedersstraat te Utrecht, ten oosten naast het koor der kerk van het Minderbroedersklooster, stond een gebouwtje, waarvan een rijmpje uit de eerste helft der 16e eeuw zegt:

1) „Capella ista, extra Traiectum situata, dicta est Hierusalem, quia sepulchrum Domini ad instar sepulchri eius, quod est in Hierusalem, in terra sancta in petra excisi, in ea est constitutum.” (J. Buschius, Chron. Windesemense. p. 196.)

2) Reeds in 1032 zond bisschop Meinwerk van Paderborn een abt naar Jeruzalem om de H. Grafkapel op te meten; naar deze opgaven bouwde de bisschop eene collegiale kerk buiten Paderborn, die in 1036 gewijd werd. (Pertz, Monum. XIII. p. 158 vs. 383, 159 vs. 9.)

3) Eene kapel met een H. Graf uit de 15e eeuw, eveneens „chapelle de Jérusalem” genoemd, vindt men nog te Brugge.

4) Buschius, Chron. Windesem. p. 196.

5) Onmogelijk is het niet, dat het H. Graf (en de Jeruzalems-broederschap) in de kloosterkerk gevestigd bleef, totdat het geheele klooster in 1513 wegens den overlast van vijandelijke benden naar de Kromme Nieuwe gracht werd overgebracht. (cf. Matthaeus, Foundationes. p. 237.) Daarvoor pleit de bizonderheid, dat de overbrenging van het H. Graf naar het St. Janskerkhof (blijkens het hierna p. 13 Noot 6 mede te deelen citaat) na de hervorming nog in het geheugen der Utrechtenaars leefde. (Vgl. ook hierna p. 13 Noot 2, 7, p. 14 Noot 1.) Maar de mededeeling van Busch (l. c.), dat Aecht Eerstdr. de kapel „a suis provisioribus *maximis instantiis tandem* obtinuit *pro virginum monasterio ibidem construendo*” doet toch aan een geheel afstand van het heilighdom met het annexe terrein denken.

„Den tempel.

St. Ians Capel is al ront,

Sy heeft te renten menich pont.

Daer plach uyt te gaen St. Ewouts cas ¹⁾

Na den Dom op dit pas.” ²⁾

In deze kapel („capella nostra Sti. Johannis infra cimiterium ecclesie nostre situata”, zegt het kapittel van St. Jan 3)), die reeds vóór 1398 bestond 4), werd in dat jaar door eenige aanzienlijke personen eene broederschap gesticht, die St. Jan Baptist, St. Jan Evangelist en St. Ewout (volgens den Latijnschen tekst St. Theobaldus) als hare beschermheiligen noemde 5). Van deze broederschap of van het kapittel van St. Jan kochten zich denkelijk reeds dadelijk in 1418 de provisoren der oude kapel van Jeruzalem 6) het recht tot het medegebruik 7)

1) D. i. de kas met de relieken van St. Ewout.

2) „Refereyn van gestichte van kercke ende Godshuyse tUtrecht” bij: Van der Monde, Aant. over de kerken te Utrecht. (H.S. Stads-bibl.) — Eene kopie van dit rijmpje in de Bibl. de Bourgogne te Brussel (No. 7943) leest den laatsten regel aldus: „Nu wt den Dom dit pas.” Dit zou (in verband met het woord „plach”) aan eene verhuizing van de St. Jansbroederschap naar den Dom doen denken, wellicht toen de Jeruzalems-broederschap uit de kapel buiten de Weerdpoort naar het St. Janskerkhof verhuisde.

3) Fundatiebrief der St. Jansbroederschap, in: Van Engelen, Brieven uyt de vijf capittelen. p. 124, 83. (H.S. Stads-bibl.) — „Onser kercken Capelle, ghenaeamt den Tempel”, zegt het kapittel in 1581. (Contr. over den verkoop van een huis aan het St. Janskerkhof, dd. 16 Juli 1583. St.-bibl. Utr.)

4) In den fundatie-brief der St. Jansbroederschap wordt gezegd, dat de kermis der broederschap gehouden zal worden op de kermis der kapel, die dus reeds vroeger gevierd werd.

5) Zie een afschrift van den fundatie-brief l.c.

6) Dat de Palmitentempel op het St. Janskerkhof bepaaldelijk de plaatsvervangster was der oude kapel Jeruzalem buiten de stadspoorten, blijkt uit eene oude lijst der kermissen van de Utrechtsche geestelijke gestichten, die het volgende zegt: „In templo sepulchri Dominici, quod prius fuit extra muros inter portam S. Catharinae et Werdanam, postea in civitatem translatum adherens cimiterio S. Joannis (dedicatio celebrari consueverat) Dominica ante festum S. Joannis Baptiste.” („Dedicationes ecclesiarum Ultraiectensium, quibus anni temporibus singulae celebrari consueverant”, in de Coll. Booth. B. 91, Prov. arch. v. Utrecht.)

7) Dat de St. Jansbroederschap te gelijk met de Jeruzalems-broederschap in de kapel gevestigd bleef, blijkt uit het boven medegedeelde rijmpje, dat niet alleen de kapel tegelijk Tempel en St. Janskapel noemt, maar ook nog spreekt van de „cas van St. Ewout,” die zonder twiifel aan de broederschap van St. Jan (en St. Ewout) behoorde, terwijl de serie rijmpjes, waaraan dit ontleend is, toch blijkbaar kort voor de reformatie vervaardigd is. (Vgl. echter hierboven Noot 2.) Op de officiële lijsten der broederschappen komt de St. Jansbroeder-

der St. Janskapel. Dit gebouwtje werd toen waarschijnlijk geheel verbouwd 1); althans in lateren tijd bezat de kapel de „ronde” of liever twaalfhoekige gedaante (met een uitgebouwd koortje ten oosten), waarvan het medegedeelde rijmpje spreekt. Niet alleen het daarin geplaatste H. Graf, de kapel zelve had voortaan den vorm en de inrichting van de Jeruzalemsche H. Grafkapel of „Tempel.” 2) Sedert dien tijd treedt de St. Jansbroederschap geheel op den achtergrond, om plaats te maken voor de naast haar gevestigde „broederschap van Iherusalem,” 3) die wij het eerst in de rekening der Buurkerk van 1499/1500 vermeld vinden als hefster eener rente ten laste der kerk 4), en wier spoor wij nogmaals ontdekken in de kameraarsrekening der stad Utrecht van 1524/1525,

schap niet meer voor, wel echter eene „Vicarye Scti. Joannis in de Capella rotunda” (der St. Janskerk) en eene andere „Vicarye Sti. Laurentii in rotunda Capella” (derzelfde kerk.) (Rekening van de kerkel. goed. van Floris v. Weede. 1586/87. fol. 250.)

1) Wellicht echter eerst veel later. Scorel, die herhaaldelijk als architect werkzaam was (Kramm, Levens. V. p. 1487. — V. d. Monde, Tijdschr. III. p. 117 118), kan daartoe als vicaris der St. Janskerk, waartoe de kapel behoorde, den eersten stoot gegeven hebben. Het blijkt (zie vlg. noot), dat hij bizonderen prijs stelde op de Jeruzalemsche grafkapel. Wanneer wij opmerken, dat het lid der broederschap Heer Direk Taets in 1523 de heilige „stede gemeten” had, dan dan de verbouwing der Jeruzalemskapel naar het Jeruzalemsche model onmiddellijk voorafgegaan zijn aan hare versiering met de portretten van 1525. (Vgl. hiervóór p. 12 Noot 5.)

2) „Sacellum seu oratorium Jerusalemitanorum fratrum, quod ad similitudinem templi sepulchralis Jerusalemitani conditum, dicebatur exacte formam sepulchri domini praeferre.” (Buchelius, Comm.) rer. quotidian. *ad Aug.* 1587, in: Coll. Booth. C. 56. Prov. arch. v. Utrecht.) Een model van het H. Graf liever nog van de geheele H. Grafkapel, werd destijds voor bijna onafscheidelijk van eene Jeruzalems-broederschap gehouden: de bode der Haarlemsche broederschap op het portret der leden door Scorel houdt een papier met zulk een model in de hand, — te Leiden in de Jeruzalemskapel zag men eene afbeelding van het H. Graf, „die het voorwerp van groote devotie was.” (Moll, Kerkgesch. II 4. p. 46. — Orlers, Beschr. van Leyden. p. 107.) Scorel zelf „conterfeytte het heyligh graf” (Van Mander, Nederl. schilders. p. 235), wellicht voor de Jeruzalems-broederschap te Utrecht of Haarlem.

3) Dat de Jeruzalems-broederschap in den Palmentempel gevestigd was, werd (volgens den naam der kapel) reeds gegist in den: Catal. d. histor. atlas van Utrecht. p. 30 No. 304 Noot. Zekerheid daarover geeft de volgende mededeling van A. Buchelius (Descr. urbis Rheno-Traiect. p. 32): „Vidi quoque rotundum templum Equitum Hierosolymitanorum, Cannigerorum patrum (lees denkelijk: Palmigerorum of Ramigerorum fratrum, doch ook het H.S. van B. op het Prov. arch. heeft „Cannigerorum patrum”); hoc simulacrum esse ferebatur templi Hierosolymitani, aut saltem sancti sepulchri... Hoc religionis mutatione eversum; insula eius domibus privatorum occupata.”

4) Rekening der Buurkerk van 1499/1500, in: Bijdr. en mededeel. v. h. Hist. Gen. III. p. 222.

toen de vier „oversten” der stad op „Palmdach” den „brueders van Jerusalem” 24 stadskannen wijn schonken 1). De kapel zelf veranderde te gelijk van naam: zij komt sedert voor als „den tempel 2),” „templum Hierosolymitanum 3),” „Palmitentempel 4),” „Tempel vande Heylige Lantsbroeders 5),” „Templum equitum Hierosolymitanorum 6),” „Sacellum Jerusalemitanorum fratrum 7)” of „Templum sepulchri Dominici 8).” (H. Grafkapel.) Het heiligdom bestond nauwelijks anderhalve eeuw en viel als een der eerste offers van den kerkstormenden ijver der Utrechtsche hervormden. In 1580 beval de magistraat de kapel tegelijk met de nabijgelegene Minderbroederskerk af te breken 9); en de kapel „mitten gront vandien” werd 7 Maart 1581 door het kapittel van St. Jan in het openbaar verkocht 10). De koopers, Jelis Janssoen van Hooboekken en de glazenmaker Claes Florissoon Weyman, haastten zich met de afbraak zoozeer, dat reeds vóór 26 Mei het werk voltooid was 11).

Tot het meubilair van het heiligdom eener Jeruzalems-broederschap schijnt gewoonlijk behoord te hebben eene serie afbeeldingen van de leden der broederschap, die denkelijk onder de kerkramen werden opgehangen 12); het groote aanzien, waarin de pelgrims stonden, — de zekere heiligheid, waarmede zij omgeven werden, schijnt eene dergelijke exceptionneele hulde gewettigd te hebben: wij weten althans, dat de broedersschappen te Haarlem en Amsterdam dergelijke af-

1) „Item opten palmdach hebben ons overste gescenct den brueders van Jerusalem XXIII Stadt kannen wyns ende daichs dair na laten halen XLV quanten wyns, de quart IIII st. facit CXVII pd.” (Rekening v. d. kameraar Ant. van Beefflant. 1524/1525. fol. 54.)

2) Zie het boven aangehaalde rijmpje.

3) Matthaeus, *Foundationes*. p. 253, cf. p. 237.

4) Plattegrond van Utrecht door G. Braun, in: Van der Monde, *Straten en stegen*. III. p. 1.

5) Contr. van verkoop van een huis aan het St. Janskerkhof, dd. 16 Juli 1583. (St.-bibl. v. Utr.)

6) Kronyk v. Utrecht, in: *Kron. v. h. Hist. Gen.* 1865. p. 546.

7) Buchelius, *Comm. rer. quotidian.* (H.S. Coll. Booth. C. 56. Prov. arch. v. Utr.) ad Aug. 1587.

8) Lijst der kermissen te Utrecht. I. c.

9) Matthaeus, *Foundationes*. p. 253. — Contract over den verkoop van een huis aan het St. Janskerkhof, dd. 16 Juli 1583. (St.-bibl. v. Utr.)

10) Buchelius, *Comm. rer. quotidian.* ad April 1581. (Coll. Booth. C. 56. Prov. arch. v. Utr.)

11) De grond, waar de Tempel gestaan had, werd 26 Mei 1581 door het kapittel aan de koopers overgedragen. (Contr. over den verkoop van een huis aan het St. Janskerkhof, dd. 16 Juli 1583. St.-bibl. v. Utr.) — Zie ook: *Kron. v. h. Hist. Gen.* 1865. p. 546. „Templum fratrum minorum et templum equitum hierosolymitanorum illi adiunctum initio Aprilis vendita et funditus diruta.”)

12) Het aanbrengen van de portretten van stichters onder in de kerkramen was destijds gebruikelijk. Zie het middenkoorraam in de Groote Kerk te 's Gravenhage uit dienzelven tijd.

beeldsels bezaten 1). Ook de Utrechtsche broederschap besloot in 1525 zichzelf te doen afbeelden. En wie was daartoe beter in staat dan zij, die onder hare leden den beroemden Jan van Scorel telde, die destijds vicaris was aan de kerk, waaronder haar heiligdom behoorde? Wij kunnen met zekerheid zeggen, dat de 25 leden der broederschap in 1525 op twee paneelen werden vereeuwigd. De beide eerste paneelen werden in hetzelfde jaar vervaardigd, want op beide komen personen voor, die in 1524 en 1525 te Jeruzalem waren. Het derde paneel is niet te gelijk met de beide eerste vervaardigd, want er worden daarop personen afgebeeld, die eerst in 1535 de reis hadden gedaan, terwijl de beide eerste vóór 1528 moeten vervaardigd zijn, omdat Jan van Scorel, die in dat jaar kanunnik van St. Marie werd, zich zelven op het eerste paneel nog vicaris van St. Jan noemt. Toch worden zoowel op de beide eerste als op het derde paneel personen afgebeeld, die in 1525 terugkeerden; in dat jaar is dus de eerste serie geschilderd. Dat Jan van Scorel de schilder daarvan is, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Wij weten door Van Mander 2), dat hij de auteur is van de volkomen overeenstemmende afbeelding der Haarlemsche Jeruzalems-broederschap, die hij tijdens zijn verblijf te Haarlem in 1528 3) moet geschilderd hebben; zoowel op de Utrechtsche als op de Haarlemsche paneelen beeldt hij zich zelven af, en het is wel niet twijfelachtig, dat hij wat hij als kanunnik voor zijne medebroeders te Haarlem deed, aan zijne Utrechtsche gezellen, die meestal in rang boven den vicaris van St. Jan stonden, zal geweigerd hebben. Het is dus niet gewaagd aan te nemen, dat Jan van Scorel in 1525 de beide schilderijen I en II vervaardigde, al is er geene enkele overlevering omtrent zijn auteurschap, geene aanduiding op de schilderijen zelfaanwezig, en al is Kramm 4) de eerste, die de stukken met zekerheid aan Scorel toeschrijft 5).

Zoo waren dus de in 1525 aanwezige leden der Jeruzalems-broederschap vereeuwigd. Maar ook de latere leden wenschten zich op dezelfde wijze in de herinnering der nakomelingschap aanbevolen te zien. Kort na 1535 werd daartoe

1) Het Haarlemsche portret (door Scorel) berust nog in het Museum aldaar; zie eene afbeelding van het Amsterdamsche (van 1563) bij: Lelong, Reform. v. Amst. p. 490. Te Leiden in de Jeruzalemskapel zag men iets dergelijks, maar minder kostbaar: de namen der pelgrims werden daar op rollen geschreven en in de kapel opgehangen. (Moll, Kerkgesch. II 4. p. 46. — Orlers, Beschr. v. Leyden. p. 107.)

2) Van Mander, Nederl. schilders. p. 235.

3) Juister: tusschen 16 October 1528 (want Scorel komt als kanunnik voor) en 29 December 1530. (Want toen overleed een der voorgestelde personen Pieter van Leeuwen, volgens de later bijgeschilderde grafschriften.)

4) Kramm, Levens der schilders. V. p. 1485, VI. p. 1865.

5) De Catalogus v. h. Museum v. Oudheden te Utrecht zegt, dat „eenige der schilderijen waarschijnlijk geschilderd zijn door Jan van Scorel.” Men bedoelde daarmede denkelijk wel de beide eerste stukken.

een supplement op de beide eerste paneelen geleverd door de vervaardiging eener schilderij, waarop de acht broeders en éene zuster werden afgebeeld, die sedert 1525 leden der broederschap geworden waren 1). Deze schilderij, die minder fraai is dan de trouwens sterk overgeschilderde beide eerste, doch waarvan de geheele dispositie volkomen overeenkomt met die op de andere, is wellicht ook het werk van Jan van Scorel, doch daarvoor is geen enkel bewijs. Kramm 2) en (op zijn voetspoor?) Waagen 3) noemen dan ook alleen de beide eerste schilderijen als werken van Jan van Scorel. — Eene tweede vermeerdering der collectie had enkele jaren later plaats. Een gezelschap, dat in 1541 de reis naar het H. Land gedaan en bij zijne terugkomst vijf leden aan de broederschap geleverd had, liet zich in of kort na dit jaar op één paneel vereeuwigen. Ditmaal was echter zeer zeker *niet* Jan van Scorel de schilder, al bleef de talentvolle kanunnik gewis tot zijnen dood in 1562 lid der broederschap. Wat de reden hiervan is, valt niet te zeggen; maar de opvatting der figuren is geheel anders, de uitvoering veel minder stijf, veel moderner dan die op de drie vorige schilderijen, en ook de dispositie der portretten is verschillend van de vroegere. Wij moeten dus deze schilderijen houden voor het werk van een onbekenden, maar zeker zéér bekwamen Utrechtschen schilder. — Kort daarna volgde eene derde aanwinst voor de broederschap, van nog grooter belang dan de vorige: in 1544 verkreeg zij de portretten van twee kanunniken ten Dom, waarvan de een, Mr. Cornelis van Hoorn 4), reeds in 1520 de reis gedaan had, maar denkelijk eerst kort voor 1544 als kanunnik naar Utrecht verhuisd was en zich toen (evenals Scorel in 1527 te Haarlem) in de Utrechtsche broederschap had laten opnemen. Met zijnen jongeren collega in het kapittel ten Dom, den veelbereidsden Antonie Taets van Amerongen 5), liet hij zich toen op één paneel vereeuwigen door

1) Dat men *alle* leden der broederschap afbeeldde, met eenigen, die vermogend genoeg waren om hunne portretten te schenken, blijkt uit het portret op dit paneel van Jacob Jansz. van Westbroeck, die reeds in 1532 overleden was. (Zie het rijmpje bij zijn portret.) Ook Jan van der Borch, op het eerste paneel afgebeeld, was reeds in 1509 overleden. (Zie aldaar.) Daartegen pleit, dat men in de St. Servaaskapel en in den Dom te Utrecht de grafzerken vond van twee hier niet afgebeelde Jeruzalemsheeren: Heer Wouter van Leewenach (?) († 1 Juli 1501) en Mr. Johan Verhaer, kanunnik ten Dom († 1 Januari 1515). (Van Engelen, Grafts en wapens. II. p. 425, 52.)

2) Kramm, *Levens der schilders*. VI. p. 1865.

3) Waagen, *Handbuch i. v. Scorel*.

4) In den Dom vond men vroeger eene zerk met (zooveel zichtbaar) hetzelfde wapen als op het portret en het half uitgewischte opschrift: „Sepulchrum dñi. Cornelli de Hoern Medicinæ doctoris . . .” (Van Engelen, Grafts en wapens. II. p. 51.)

5) Paus Adriaan VI noemde in 1522 Anthonis van Amerongen in een brief uit Rome, waar hij zich toen bevond, „familiaris et continuus commensalis noster.” (Lapp v. Waveren, Aant. ov. paus Adr. VI. H.S. Stads-bibl. van Utrecht). In 1531 werd Ant. v. Amerongen in de Utrechtsche Priesterbroederschap opgenomen. (Arch. v. h. aartsb. Utrecht. VII. p. 177.)

niemand minder dan den lateren hofschilder van Philips II, Scorels beroemden leerling Antonie Mor. Deze schilderij heeft overeenkomst met die van 1541, maar de dispositie der personen is toch eenigszins verschillend 1). — Eindelijk verkreeg de Jeruzalems-broederschap in 1564 nog eene aanwinst (denkelijk wel een der laatsten 2)) in een paneel, voorstellende de beide zonen van Lubbert van Pallaes en Antonie Laurensz. van Bylevelt. Over deze schilderij zijn ons geene bijzonderheden bekend; alleen vernemen wij, dat zij „seer kunstich gedaen” was 3).

Vraagt men, hoe het komt, dat van deze en wellicht meerdere schilderijen, die de Jeruzalems-broederschap bezat, alleen de vier hieronder beschrevene bewaard gebleven zijn, dan moeten wij het antwoord schuldig blijven. Alle papieren der broederschap zijn spoorloos verdwenen 4); zelfs haar bestaan was tot heden onbekend en kan alleen uit de hierboven vermelde kleine aanduidingen bewezen worden. Maar het is gemakkelijk, den toedracht der zaken te gissen. Toen de zelfstandigheid der broederschappen te Utrecht door de magistraat langzamerhand beperkt en zij eindelijk in 1615 definitief opgeheven werden, is er veel, zeer veel verloren gegaan; de leden achtten zich gerechtigd achter te houden wat zij konden. Zoo zullen ook de vermiste schilderijen verdwenen zijn, die

1) Zie eene uitvoerige beschrijving van deze schilderij bij: Kramm, Levens der schilders. IV. p. 1158. — De rijmpjes luiden volgens eene groote photographie in den Historischen atlas van Utrecht ten stadhuize berustende:

*„Meister cornelis van horn Doctor wt Weest Vrieslant gheboren
Canonick in den dom thutrecht was the iherusalem in de heilichge stee
Domen screef dusent vyfhondert en tuyntich so ghi mocht horen,
Hy hebbe daervoor hier naemaels den euichghen vree.”*

*„Heer Anthonis taets van Ameronghen wel becant
Gheboren van vtrecht canonick in den Dom
Is gheweest the iherusalem in dat heylich lant
The romen sant iacops ende al om end om.”*

„Sant iacops” nam. te San Jago di Compostella in Spanje, een drukbezocht bedevaartsoord.

2) Als Utrechtsche Jeruzalems-heeren vinden wij nog op zerken in de kerken vermeld: Willem Ad(riaen);...rad († 17 April 1570. Buurkerk), — Antonie van Abcoude tot Meerten († 1573, oud 63 jaren. St. Janskerk), — Gillis Daemsz. van Schaick († 15 April 1595. St. Nikolaaskerk), — en Heer Johan Cootwyck, advocaat voor het Hof van Utrecht. (Buurkerk.) (Zie: Van Engelen, Grafs en wapens. I. p. 347, II. p. 140, 295, 386.)

3) „Een langhwerpigh stuck op een houte peneel en swarte lyst met de Conterfeytsels en wapenen van drie Ierusalemse Heeren, als namentlyck Ian Lubbertsz. van Pallaes, Floris Lubbertsz. van Pallaes en Anthonis Laurensz. van Bylevelt, gedateert Ao. 1564.” (Inventaris van den inboedel der Refectiekamer van de Fundatie van Maria van Pallaes (1665) in het Fondatie-boeck. Stads-arch. v. Utrecht.)

4) De broederschap komt zelfs op geene der officiële lijsten van de broederschappen te Utrecht voor.

reeds in 1611 niet meer bij hare zusters aanwezig waren 1). Dat men bij voorkeur de laatste schilderijen achterhield is niet vreemd, want behalve dat zij meer in den smaak dier tijden vielen dan de oudere, kunnen ook de familie-betrekkingen der afgebeelde personen, wellicht zij zelven, er prijs op gesteld hebben deze portretten te bewaren. Wij zullen zien, dat de schilderij van 1541 ter nauwer nood van een dergelijk lot gered werd, nadat zij reeds door eene belangstellende „gelicht” was 2). Het paneel van Mor verdween en kwam eerst weder voor den dag in 1808, toen het berustte in de collectie van den graaf Von Brabeck op het kasteel Soeder bij Hildesheim 3). Later overgegaan in de galerij van graaf André van Stolberg, werd het in October 1859 te Hannover verkocht 4). Thans is deze schilderij eene der parels van het Museum te Berlijn. Erger lot trof de portretten van 1564. Deze schilderij, waarop twee leden der familie Van Pallaes prijken, schijnt door dit geslacht genaast te zijn: door Vrouw Maria Van Pallaes, weduwe Schroyesteyn, behoorlijk bewaard werd zij door haar bestemd tot versiering van de regentenkamer harer Fundatie, waar zij aan de portretten van hare familie een veilig onderkomen meende verschaft te hebben. Maar „de Heere Johan van Pallaes, daer de fondatrice out Moey over was” dacht er anders over. Hij oordeelde, dat dit „seer kunstighe stuck” geen verwerpelijk sieraad van zijne salons zou zijn en verzocht dus de executeurs van het testament zijner tante het „tot een gedachtenisse van syne voorouders te mogen hebben.” En toen „tselve hem eyndelyck gratieuselyck vergunt” was, beloonde hij deze goedgeefscheit door „noch ses andere conterfeytsels (van leden der familie Pallaes) te lichten”, die Vrouw Maria met hetzelfde doel aan hare Fundatie geschonken had 5). De kinderlooze weduwe had goed gezien, dat de herinnering aan hare familie in hare „refectie-kamer” beter dan bij hare erfgenamen bewaard kon worden, want indien iemand thans het „seer kunstighe stuck” en de zes andere „gelichte” portretten zou willen bewonderen, hij zou ze vergeefs zoeken!

1) Zie den inventaris van de goederen in de Hopluyden-Camer dd. 13 Maart 1611. (St.-arch. Utrecht.)

2) Inventaris van de goederen in de Hopluyden-Camer. 1. c.

3) Utrechtsche Volksalmanak. 1848. p. 39. — In den „Catalogue de la galerie de Soeder, par le propriétaire le comte de Brabeck” (Cassel. Impr. roy. 1808) wordt het op pl. XX (G. Salon des portraits) beschreven als: „No. 31. Deux chanoine à mi-corps am^e. gn.” Ook de (toen blijkbaar beschadigde) onderschriften worden daar opgegeven.

4) HS. aant. van C. Kramm. (Utr. Stads-bibl.)

5) „Fondatieboek” der Kamers van Maria van Pallaes. (Inventaris van den inboedel.) Stads-arch.

I. PORTRET TEN VAN TWAALF LEDEN DER
BROEDERSCHAP. 1525.

Paneel. Hg. 0.48, br. 2.74.

De leden zijn allen voorgesteld als borstbeelden met een palm-tak in de hand, achter een laag houten beschot met profiel. Op het beschot ziet men onder elk portret een papier, waarop een vierregelig rijmpje met den naam van den voorgestelden persoon en het jaar zijner reis; boven elk papier op het profiel van het beschot het geslachtswapen.

1. Portret van een onbekende ¹⁾. 1519.

Jeugdig gelaat zonder baard. Zwarte kleeding met bruinen mantel, een Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst. Het onderschrift luidt:

*„Genaemt op die (Jo)rd(aen)
(Doe)n men schr(ee)f MCCCC en neg(enth)en
God (wil ons in alle no)de bi(staen)
En geven n(ama)els syn glori te sie.” ²⁾*

1) Wellicht Willem van Oostrum. Eene grafzerk voor het koor der Witte-vrouwenkapel, versierd met het embleem van St. Catharina, droeg toch de volgende inscriptie: „Hier leyт begraven Willem van Oostrum, sterft Ao. 1532 den 25 dagh in October.” (Van Engelen, Grafs en wapens. II. p. 314.)

2) De versjes, gedeeltelijk uitgewischt, zijn hier en daar (tusschen haakjes) aangevuld volgens een afschrift daarvan, aanwezig op het Prov. archief van Utrecht. (Coll. Booth. B. 91.) — Dit afschrift, geschreven met eene hand uit het midden der 17e eeuw, met kanteekeningen van de hand van burgemeester Dr. C. Booth. (geb. 1605, ov. 1678) is blijkbaar vervaardigd omstreeks 1667, want het draagt tot opschrift: „Nomina eorum, qui Hierosolymam visitandi gratia peregrinati sunt et quorum effigies depictae conspiciuntur in camera viridi.” Wij weten, dat de schilderijen, toen Is. Willaerts ze in 1667 restaureerde „in de Groene Camer” ten stadhuiuze hingen. (Kameraarsreken. 1667.) Denkelijk is het afschrift gemaakt kort vóór de omvangrijke restauratie van Willaerts. (Vgl. de noot over de geschiedenis der schilderij No. III achter de beschrijving daarvan.) De kopie (bovendien gewaarmerkt door een oudheidkundige van naam als

2. Portret van Jan van der Borch. 1472.

Jan van der Borch of Verborch wordt in 1464, 1469, 1471 en 1494 genoemd als deken van het Zadelaarsgild. In 1490 was hij schepen van Utrecht. Mr. Jacob van der Borch was in het midden der 15e eeuw beeldhouwer en Dombouwmeester te Utrecht. De beeldhouwers behoorden onder het Zadelaarsgild: wellicht was dus Jan van der Borch beeldhouwer. Hij overleed blijkens het rijmpje in 1509 en werd begraven in de kerk der St. Laurens-abdij te Oostbroek, waar op eene grafzerk het op dit portret afgebeelde wapen met de palmtakken van Jeruzalem (doch zonder naam en jaartal) te zien was 1).

Lang krullend haar, baard en knevel. Gekleed in het paarsch, met Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst. Onderschrift:

*„(Nu) verthien ho(n)dert t(wee en) seuentich iaer
I(an v)and(er borch) Jerusalem versocht.
(’t Jaer) vyfth(ie)h(on)dert en negen daer naer
Wort hi int g(esicht) des vredes gebrocht.”*

3. Portret van Henric van de Ven. 1525.

Lang sluik haar. Paarsch onderkleed met Jeruzalems-kruis van rood laken; zwart overkleed. Onderschrift:

*„Minē naē es Henric vā de ven,
Ic was te ierusalem als broeder vā prise
Doemē screef MCCCC en
Vyf en twintich met wairheits bewise.”*

4. Portret van Henric Nobel Geritsz. 1498.

Grijs haar, op het voorhoofd kort afgesneden. Zwarte kleding; om den hals een gouden kruis aan een gouden ketentje. Onderschrift:

*„Henric Nobel Geritsz. was ten heiligen lande
Int iaer ons heren dusent vierhondert
En achtentnegentich. god hoedhem voir scande
Ende voir den brande dairt ewelick dondert.”*

Booth en onder zijne papieren gevonden) heeft dus minstens evenveel gezag als de op zeer vele plaatsen overgeschilde tekst der rijmpjes op de paneelen zelfven.

1) Van Engelen, Graft en wapens. II. p. 349.

5. Portret van Cornelis Lambertsz. 1498.

Lang grijs haar. Zwarte kleeding met Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst. Onderschrift:

*„Cornelis Lam(be)rtz. bin ic wilt lesen
Ic was te ierusalē en opdie iordan
Duysent iaer na goods geboirt gepresen
Vierhondert en āch en tnegetich dair an.”*

6. Portret van Herman Krom. 1463.

Herman Krom was schepen van Utrecht in 1489 en 1506, raad in 1498, 1502 en 1508 en meenteman in 1491 en 1492. In 1569 ontmoeten wij zekeren Herman Crom als lid van het Zadelaarsgild en wel als schilder. (De schilders waren leden van het Zadelaarsgild.) Willem Crom was in 1518 en 1525 deken van hetzelfde gild en denklijk ook schilder. (cf. Muller, Schildersvereenigingen te Utrecht. p. 56, 57, 60. cf. p. 53 Noot 2.) Niet onwaarschijnlijk was de hier voorgestelde Herman Krom de grootvader van den eerste, vader van den tweede; hij zelf behoorde echter onder het gild der Botterluyden.

Lang sluik haar. Zwarte kleeding met Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst; aan de hals is het witte hemd zichtbaar. Onderschrift:

*„Ic was te ierusalem in myn jonge dage
Na goods geboort duysent vierhondert
En drien sestich ia(re) sonder vragen
Herman krom heet (ic) u niet verwoðert.”*

7. Portret van Heer Jan van Huchtenbroec, ridder. 1524.

Heer Jan van Huchtenbroeck werd blijkens het onderschrift in Kleefschland geboren; werkelijk behoorde zijne familie daar te huis: zijne grootmoeder, eene jonkvrouwe van Loe, was „int lant van Cleve ende Gulick” geboren 1). Zijn vader Albrecht v. H. was in het onrustige jaar 1483, zeker als een der aanvoerders van de Kleefsche hulpbenden, in dienst der stad Utrecht; hij deed daar in 1491 een hoog huwelijk aan Juffrou Hedwich Gijsbertsd. van Hardenbroeck.

1) Geneal. d. Aernt van Buchell bij de genealogie van Hardenbroeck. (Coll. geneal. Prov.-arch.)

Uit dit huwelijk sproot Heer Jan 1). In 1524 als pelgrim te Jeruzalem aanwezig, werd hij daar door Jan Aertz. van Buesecom (zie hierna) tot ridder geslagen, en van daar wellicht op zijn grafzerk „eques auratus” genoemd. Hij werd spoedig een persoon van aanzien te Utrecht: in 1527 was hij schepen en werd met den burgemeester Arnout van Wulven gecommiteerd tot het bestuur der stad, terwijl de andere burgemeester, de bejaarde Gijbert van Zulen, op zijn kasteel woonde 2). Hij speelde dan ook in de onlusten van dien tijd een grooten rol. Aernt van Buchell noemt hem 3) „het hoofd van de geconfedereerde tegens bisschop Henrick van Beyerem;” ook als een der hoofdaanleggers van Maarten van Rossums aanslag op Den Haag in 1528 wordt hij vermeld. Hendrik van Bommel noemt hem onder degenen, die „ad quodvis facinus paratissimi” waren. Een gelijktijdig schimpdicht (afgedrukt bij: Hortensius, Utr. gheschiedenissen. p. 352 vlg.) zegt van hem:

*„Uchtenbroecks Heer Ian geheeten,
Wie hadde u doch wat misdaen?
Dat ghy u dus in de partye ginckt steecken,
Ghy werter om verdorven saen,
Ghy hebt die Geldersche inne gebracht,
Nu moet ghy sitten in eygenschap onvrye. (d. i. gevangenis.)
Tis wonder dat ghy niet en hebt bedacht
Wat last dat komen mach deur u valsche partye.”*

Een ander gedichtje (l. c. p. 357) zegt:

*„Heer Ian van Uchtenbroeck sliep tot Ian van Sant,
Daer deurstack hy een crucifix dat hingh aende want,
Van dit feyt hoort hy te dragen een eenwige naem.
.
.
.
Dese hebben die borgers met groot geweld aengegaen,
Daerom salt radt van avontueren eens omme slaen.”*

Bij de inneming van Utrecht door den bisschop in 1528 werd hij dan ook als lid der Geldersche partij „van de Bourgoinsse gevangen ende den bisschop geleverd,” doch krachtens het vredesverdrag „door intercessie van sommige heeren” vrijgelaten 4).

1) Genealogie d. A. v. Buchell l. c.

2) Hortensius, Secessiones civiles. p. 68. — Van de Water, Utr. placaatb. III. p. 145.

3) Genealogie. l. c.

4) H. v. Bommel, Bellum Traiectinum. p. 38, 44, 50. — Hortensius l. c. p. 158, 160. — v. Buchell, Genealogie. l. c.

Hij was blijkens een opschrift in den omloop van het koor der kerk te IJsselstein gehuwd met Jonkvr. Maria Albertsd. van Egmont van Merenstein († 26 April 1555) en overleed 20 Juni 1542 1). Hij werd begraven in de Buurkerk onder een zerk, versierd met het Jeruzalemskruis, het rad van St. Catharina en twee gekruiste palmtakken 2). Zijn kleinzoon Johan (zoon van zijnen zoon Albert en Maria Hoxwir), burgemeester van Utrecht en bevelhebber van het fort St. Andries, sneuvelde voor Ostende 12 September 1601 en werd in de Buurkerk begraven 3). Met diens zoon Cornelis stierf het geslacht in 1633 uit 4).

Lang zwart haar. Grijs onderkleed, dat aan den hals het witte met goud geborduurd hemd laat zien; zwarte mantel met paarschen mouw, waarop zwart boordsel. Om den hals een dubbele gouden keten, waaraan een gouden kruis. Onderschrift:

*„Heer Ia vā Huchtebroec Rider gepresen,
Vā edelen afcoest i(n C)leef geborē
Was te ierusalē so ghi moecht lesen.
Dair wert hi geciert mit gulde spore
't Mocht MCCCC XXIII wese
Die iare na goods geboert vercoren.”*

8. Portret van Heer Jan van Scorel, vicaris van St. Jan. 1520.

Over het leven van Jan van Scorel zie hierboven (p. 1). Zijn hier afgebeeld wapen bestaat uit een geschuind schild van keel en goud, waarop eene roos geschuind van goud en keel met het schilderswapen (drie zilveren schildjes op een veld van lazuur) als hartschild. Geheel hetzelfde wapen, doch zonder het schilderswapen als hartschild, staat met de spreuk „*Altijd getrouw*” geschilderd boven Scorels portret op de schilderij der Haarlemsche Jeruzalems-broederschap; met het hartschild stond het als vierde schild in eene serie van vijf wapens afgebeeld „*supra ingressum chori D. Mariae ad tabulata porticus pensilis (hoogezaele dicti).*” 5)

1) cf. Van Engelen, Grafts en wapens. (HS. Stads-bibl.) III. p. 30. — Geneal. door A. v. Buchell. (Prov. arch.)

2) cf. Van Engelen. l. c. I. p. 348.

3) cf. Van Engelen. l. c. II. p. 281. — Geneal. door A. van Buchell. (Prov. arch.)

4) Geneal. door A. v. Buchell. (Prov. arch.)

5) Van Engelen. l. c. II. p. 154. — Het verdient opmerking, dat op een zegel der 17e eeuw met onderschrift „S. Matheus van Sypenes” (Prov. arch. Losse zegels) geheel hetzelfde wapen (doch zonder hartschild met het schilderswapen)

Het verdient daarbij opmerking, dat Jan van Scorel de architect was van dit oxaal van Utrechts St. Maria-kerk 1).

Zwart haar. Wit superpellicium met zwarten kraag; het Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst. Onderschrift:

*„Heer Ian van Scorel wt Hollant scildere
Vicarius tsint ians was ten heiligen graue
MCCCC en XX stildere
Screef mē. god geef hem der glorien haue.”*

9. Portret van Heer Ariaen Sael, kanunnik van Oudmunster. 1524.

Adriaen Zael, vicarius-perpetuus van St. Marie, werd in 1537 lid der priester-broederschap, in 1547 vicaris in het St. Barbara-gasthuis en blijkens het versje later kanunnik van St. Salvator. Hij overleed 3 April 1567 en werd in de St. Mariakerk begraven 2).

Lang haar, op het voorhoofd kort geknipt. Wit superpellicium, zwarte kraag met bont gevoerd 3), het Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst, een gouden ring aan den wijsvinger der rechterhand. Onderschrift:

*„Heer Ariaen Sael wilt dit āmerckē
Canonic to.emoſter ſach theilich lant
Met Crol voirsz. god wil hair stercken
En glorie geuen door ſyn hant. MCCCCXXIIII.”*

10. Portret van Heer Jacob Crol, kanunnik van St. Marie. 1524.

Jacob Kroll, kanunnik van St. Marie, wordt in een gelijktijdig pamphlet (bij Hortensius, Utr. Ghesch. p. 359) genoemd als een der leden van de Geldersche partij, „die 't vyer wel hebben ondergesteecken.” Bij de inneming van Utrecht

is afgebeeld. In verband met de mededeeling van Van Engelen (Grafs en wapens. II. p. 175), dat Scorels portret omstreeks 1700 berustte bij „Sipenesse, *Schorelli nepotem*” geeft dit feit te denken.

1) Van der Monde, Tijdschrift. I. p. 311.

2) Archief v. h. aartsb. Utrecht. VII. p. 189. — Van Engelen, Grafs en wapens. II. p. 175. — Arch. v. h. aartsb. Utrecht. VII. p. 44, 354, 355.

3) Het onderscheid in kleeding tusschen kanunniken en vicarissen schijnt volgens deze en andere portretten in het Museum Kunstliefde bestaan te hebben in den met bont gevoerden kraag der kanunniken. De onderscheiding herinnert aan de prerogatieven, in sommige oude stadskeuren toegekend aan „die luden die bont dragen.” Het dragen van bont schijnt dus in de Middeleeuwen een bepaald recht van zekere klassen van personen geweest te zijn.

door bisschop Hendrik van Beijeren in 1528 werd hij dan ook gevangen genomen, maar bij het sluiten van den vrede vrijgelaten 1). Hij overleed blijkens zijne grafzerk in de St. Mariakerk op VIII Idus Apriles (d. i. 6 April) 1540, na Rome en het H. Land bezocht te hebben 2).

Lang grijs haar. Wit superpellicium met bonten kraag en Jeruzalems-kruis van rood laken. Onderschrift:

*„Heer Jacob Crol Canonic tsinte Mariē
Was te ierusalē god ter erē
MCCCC te dien tyen
Ende XXIII was tiaer ons heren.”*

11. Portret van Heer Jan van Gorcom, vicaris ten Dom. 1523.

Wit superpellicium met zwarten kraag en Jeruzalems-kruis van rood laken. Onderschrift:

*„Heer Ian vā Gorcom es mȳ naem
Vicarius ten doem als een broedere
Ic was te ierusalem tsi god bequae
Dair christ' wou lidē ōs behoedē
Met heer dirck taets neet desen raem
So sidi den tyt ōs reises vroedere.”*

12. Portret van Heer Dirck Taets, kanunnik van Oudmunster. 1523.

Lang sluik zwart haar, op het voorhoofd kort afgeknipt. Geplooid wit superpellicium met bonten kraag, Jeruzalems-kruis van rood laken en almuis van grijs bont over den rechterarm. Onderschrift:

*„Heer dirck taets bin ic geheten,
Canonik... en mōster hierop let.
Te ierusalem heb ic de stede gemete
Dair god verlostē van de wedt
MCCCC XXIII wilt wete
Screefmē int iaer ons herē net.”*

1) H. van Bommel, Bellum Traiectinum. p. 44, 45, 49.

2) Van Engelen. I. c. I. p. 176, II. p. 169.

Deze schilderij en de drie volgende zijn afkomstig uit den Palmitentempel op het St. Janskerkhof 1). Met de goederen der overige broederschappen zijn zij hoogstwaarschijnlijk aanvankelijk onder toezicht van het stedelijk bestuur gesteld en denkelyk als historische merkwaardigheden van den algemeenen verkoop der roerende goederen uitgezonderd; althans reeds in 1611 had de magistraat ze doen overbrengen naar de „Hopluysden Camer” aan het einde van de Teelingstraat 2) in de onmiddellijke nabijheid van de plaats, waar vroeger de Palmitentempel stond. Men zag daar:

„In eerst een Caerte van heylige lantbroeders tot XII geschilderde parsoenen besyde de andere staende In een bordt met 1 lysten.

Noch een van negenen parsoenen.

Noch een van dertienen parsoenen.

De wedue van roysteyn heeft gelicht wte caemere In een bordt vijff heylige lantbroeders geschildert zynde, namentlyck

1. *Heer Jan van Dam.*
2. *Gysbert Robbertss. van Wyck te Duystede.*
3. *Steven dWith.*
4. *Jan Daemen.*
5. *Corns. van Aempstel van Mynden 3).”*

De „Hopluysden Camer” werd in datzelfde jaar 1611 ingericht tot kamer van den kriegsraad, maar de schilderijen bleven hangen 4). Toen de kriegsraad naar het stadhuis verhuisde 5), zijn zij denkelyk medegegaan; althans in 1667 vinden

1) „Vidi quoque rotundum templum Equitum Hierosolymitanorum. Effigies horum Equitum cum titulis ibi suspensae videbantur, quod religionis mutatione eversum.” (Buchelius, Descr. urbis Rheno-Traject. p. 32.) Dat hier sprake is van onze schilderijen, is duidelyk. Alle twijfel wordt weggenomen door eene aanteekening van de hand van den bekenden oudheidkundige Dr. C. Booth op het afschrift der rijmpjes onder de portretten van 1667. (Zie hiervoor p. 20 Noot 2): „Olim nomina et insignia,” zegt hij, „suspensa in capella Palmitarum, vulgo dicta Den Tempell opden hoek van St. Janskerckhoff.” (Zie de aanteekening in: Coll. Booth. B. 91. Prov. arch. Utrecht.)

2) „Ontfangen van Jan van Dort dsomme van 395 guldens, daer voor hy gecoft ende gedemolieert heeft de materialen vander hopluysden Camer 't eynden die telingstraet.” (Thesaur. reken. 1643/44.) Mogelyk is het echter, dat de burgerhoplieden eerst in 1611 hierheen verhuisden en vroeger in de latere kriegsraadskamer ten stadhuize gezeteld hebben. (Zie hierna.) De schilderijen waren dan reeds in 1611 ten stadhuize.

3) Inventaris van de goederen in de Hopluysden Camer dd. 13 Maart 1611. (St. arch. Utrecht.)

4) Inventaris van de goederen in de Hopluysden Camer. l. c.

5) De kriegsraads-kamer was in 1758 op de tweede verdieping van het huis Hasenberch (een gedeelte van het stadhuis.) (Tegenw. Staat v. Utrecht. I. p. 354.)

wij ze op de zoogenaamde groene kamer ten stadhuize 1). In dit gebouw zijn de stukken lange jaren gebleven; in 1758 vinden wij ze op een portaal voor de Stads Finantie-kamer in Lichtenberg 2) (een deel van het stadhuis); later, in 1838, kwamen zij in het Stedelijk Museum van Oudheden aldaar. (Vgl. den Catalogus: 1e editie: Schilderijen. No. 1—5, — 2e editie: Schilderijen. No. 1—5.) Eindelijk in 1873 verhuisden zij naar het Museum Kunstliefde.

De schilderijen werden in 1667 gerestaureerd (en waarschijnlijk grootendeels overschilderd) door Isaac Willaerts 3), eene operatie, die in 1837 hernieuwd werd door C. Kramm 4). Het resultaat is bedroevend.

Naar deze schilderijen zijn in 1875 door E. F. Georges photographiën genomen, die onder No. 304 voorkomen in den Catalogus van den historischen atlas van Utrecht.

II. PORTRET TEN VAN DERTIEN LEDEN DER BROEDERSCHAP. 1525.

Paneel. Hg. 0.45, br. 2.74.

De dispositie der portretten is geheel gelijk aan die op de vorige schilderij.

1. Portret van (Hendrick?) van Ravenswaey. z. j.

Zekere Henrick van Ravenswaey was in 1528 lid van den Raad.

Paarsche kleeding en zwarte mantel; een gouden kruis aan een gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

„Ick die van thuys der Ravenswaeyen ⁵⁾

Gereyst ben na Ierusalem

Sach tlant daer God syn gunst liet swaeyen ⁶⁾

En eertyts sprack met claerder stem.”

1) „De schilderyen vande Jerusalem's reysigers in de Groene Camer.” (Kameraars-rekening. 1667, bij: Dodt, Archief. III. p. 318.)

2) Tegenw. staat v. Utrecht. I. p. 354.

3) „Item Isaacq Willaerts voor werck aende schilderyen vande Jerusalem's reysigers in de Groene Camer. 185 gulden.” (Kameraars-rekening. 1667, bij: Dodt Archief. III. p. 318.)

4) Notulen B. en W. dd. 7 December 1837. — Het werk werd door Kramm begroot op f 100.— à f 125.—. — Zie ook: Kramm, Levens der schilders. VI. p. 1865.

5) Deze regel luidt thans: „Ick Hendrick van Ravenswaey.” De lezing van het afschrift van 1667 (in den tekst gedrukt) schijnt beter.

6) Er staat thans „hoore”, blijkbaar eene verkeerde aanvulling van eene uitgewischte plaats. Ik herstel daarom de lezing van 1667.

2. Portret van Evert Geerlofsz. van Bueren. 1520.

Lang haar. Groene kleeding met Jeruzalems-kruis van rood laken op de borst, en paarsche mantel. Onderschrift:

*„Evert Geerlofz bin (ic geheten) van b(u)eren
MCCCCC en XX was tiaer
(Doen reys)dic wt liefden met groot besueren
(Ten heyli)gen gr(a)ve verstaet dit claer.”*

3. Portret van Gerit Cornelisz. van Swol. 1520.

Geryt van Zwoll was eerste kameraar der stad Utrecht in 1527; hij sneuvelde bij de inneming van Utrecht door bisschop Hendrik van Beijeren in 1528. (H. v. Bommel, *Bellum Traiectinum*. p. 49.) Een gelijktijdig schimpdicht (afgedr. bij: Hortensius, *Utr. Gheschied*. p. 357) zegt:

*„Gerrit van Swol die hadt dese wercke 1) besocht,
Want hy hadse te Asperen weleer volbrocht.”*

Ook een ander aldaar afgedrukt gedicht spreekt van het „moorden en plonderen t'Asperen.” — Zijn vader (?) Cornelis van Swol was lid van de Vijven in 1526.

Lang zwart haar, op het voorhoofd kort afgeknipt. Rood kleed, dat het witte hemd aan den hals laat zien; grijze mantel met zwarten omgeslagen kraag. Een gouden Jeruzalems-kruis aan een gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

*„Gerit vā Swol bin ic Cornelis sone.
Ic was te ierusalem de plaetsen besoecken
Na goods geboirt vander maget sone
Jare MCCCCC en XX te boecken.”*

4. Portret van Cornelis Claesz. 1522.

Lang zwart haar. Grijs onderkleed en zwarte mantel, een gouden kruis aan een gouden ketentje op de borst. Onderschrift:

*„Cornelis Claesz. bin ic tsheilich grafs besoeckere
Doemē MCCCCC. XXII screef.
God make mi ten hogē ierusalē cloeckere
En stiere mi duechdelic so lange ic leef.”*

1) Nam. oproermaken, glazen inwerpen enz.

5. Portret van Dieric Diericsz. 1522.

Krullend zwart haar. Grijze mantel, waarop een Jeruzalems-kruis van rood laken. Onderschrift:

„MCCCCC XXII men telde
Na goods geboirt die iaren ons heren
Doen ic dieric diericsz. mi ten wege stelde
Om theilige graf te visiteren.”

6. Portret van Simon Diericsz. 1523.

Zekere Symon Dirxzoen was lid van den Raad in 1524 en van de Vijven in 1525 1).

Grijs haar. Groen onderkleed en zwarte mantel met zwartbonten rand; een gouden kruis aan een gouden ketentje op de borst. Onderschrift:

„Ic bin Simon Diericsz. mi wel verstaet.
Ic was te ierusalē doemē mocht scriuen
MCCCCC XXIII geraet.
Bid dat goods gratie mi wil bibliuen.”

7. Portret van Lambert Geritsz. 1524.

Lang dun haar. Bruine mantel met blauwe mouwen en Jeruzalems-kruis van rood laken. Onderschrift:

„Ic Lambert Geritsz. sach theilige lant
Doemē screef MCCCCC en viere
Met twintich iaren dair an geplant 2)
God geue dattet mi tot salicheit stiere.”

8. Portret van Gysbert Garbrantsz. 1524.

Lang krullend haar. Paarsch onderkleed en zwarte mantel met zwartbonten rand, een gouden kruis aan een gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

1) Van de Water, Utr. placaatb. III. p. 14e.

2) Er staat thans: „land” en „gepland”; de lezing van 1667 is waarschijnlijker.

*„Te ierusalem reisdic Gysbert Garbrants soone
Ter eeren di plaetse daer god wou steruen
Twas MCCCCC sonder hoone
En XXIII god laet mi niet bederuen.”*

9. Portret van Jan Aertsz. van Buesecom. 1524.

Jan Aertsz. van Buesechom was tweede kameraar der stad Utrecht in 1522, lid van den Raad in 1525, burgemeester „opde straet” in 1526 en schepen in 1528. Ook hij behoorde als zoovele andere leden der broederschap (bepaaldelijk zijn „broeder” Huchtenbroec tot de Geldersche partij. Een gelijktijdig schimpdicht (afgedrukt bij: Hortensius, Utr. ghesch. p. 352) zegt van hem:

*„Jan Aertsz. van Beusecum een Cellebroeders soone,
Hoe zydy nu in de partye dus vlugge
Ghy sult korts krygen genoeg te doone,
U oom is beul inde staet van Brugge
By u oude overste staet ghy in vreden sacht,
Nu syt ghy in eygenschap seer onvrye,
Tis wonder, dat ghy niet en hebt bedacht,
Wat last dat komen mach deur u valsche partye.”*

Ook een ander daar afgedrukt gedicht noemt hem als een van hen, die „gewelt bedreven.”

Lang sluik zwart haar. Groen onderkleed met paarsche voering, dat aan den hals het witte hemd laat zien; zwarte mantel. Een gouden kruis met gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

*„Jan aertsz^o. bin ic van buesecō kinelick.
Ic omgorde huchtenbroec ¹⁾ tridderlic swairt
Int heilich graf als broeder minelick
Verwinelick ons god laet in duechden gespaert
Twas MCCCCC dit weest versinnelick
En XXIII dair an gepaert.”*

10. Portret van Henric van Moudwyc. 1524.

Henric van Moudwyc schijnt van aanzienlijke familie geweest te zijn, althans zekere Henricus de Montwyck (ov. 11 Juni 1517) was kanunnik ten Dom 2).

1) Zie de beschrijving der vorige schilderij.

2) Van Engelen, Gravs en wapens. I. p. 73. — Zie: Inventaris v. h. Prov. arch. v. Utrecht. I. p. 60. („Henricus de Moudwyck, canonicus Traiectensis” heet hij in den tekst van het daar vermelde proces van 1503.)

Lang zwart haar, op het voorhoofd afgeknipt. Zwart onderkleed, dat aan den hals het hemd laat zien, en zwarte mantel met zwart bont omzoomd. Een gouden kruis aan een gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

*„Ic bin Henricus van Moudwycs geslachte
Tlant van beloften heb ic versocht
Twas MCCCCC na goods kersnachte
En XXIII(I) ¹⁾ de (reys) volbrocht.”*

11. Portret van Aert Wemmersz. z. j.

Lang sluik haar, op het voorhoofd kort afgeknipt. Grijs onderkleed met zwart boordsel, dat aan den hals het witte hemd laat zien; zwarte mantel met opstaanden kraag. Een gouden kruis aan een gouden ketentje op de borst. Onderschrift:

*„Aert Wemmersz. bin ic hoort myn vermanen
Ick sach het land daer Christus leed
Omhangen met bebloede tranen
En smolt voor ons in bloedich sweet.”*

12. Portret van Hieronymus van Ravenswaey. z. j.

Hieronymes van Ravenswaey was lid van de Vijven in 1524 en van den Raad in 1525 2).

Bruin haar. Zwart onderkleed, dat aan den hals het witte hemd laat zien; bruine mantel met wit bont gevoerd. Een gouden kruis aan een gouden ketentje op de borst. Onderschrift:

*„Ick Hieronemus van Ravenswaey geslachten
Sach oock het lant van Canaan
Daer Abrams kindren theyl verwachten
Dus bracht ick dese veer ³⁾ daer van.”*

1) De chronologische volgorde der portretten op deze schilderij beveelt ook hier de lezing van 1667 aan boven de tegenwoordige.

2) Van de Water, Utr. placaatb. III. p. 144, 145.

3) „Dese veer”, d. i. de palmtak, dien hij in de hand houdt en van Jeruzalem had medegebracht. Hierdoor wordt voldoende weerlegd de meening, dat deze palmtakken, in het heiligdom der broederschap bewaard, den terugkeerenden pelgrim in de hand gegeven werden. (Utr. Volksalm. 1849. p. 102.)

13. Portret van eenen onbekende.

Ontbreekt ¹⁾.

Deze schilderij heeft geheel denzelfden levensloop gehad als de tegenhanger. (No. I.) Ook zij is gerestaureerd door Is. Willaerts (1667) en door C. Kramm (1837), maar zij heeft minder geleden. Bij de eerste gelegenheid schijnt evenwel het dertiende portret geheel te zijn overgeschilderd.

III. PORTRET TEN VAN NEGEN LEDEN DER BROEDERSCHAP. (c. 1535.)

Paneel. Hg. 0.46 ¹/₂, br. 2.46 ¹/₂. (1.20 + 1.26 ¹/₂.)

De dispositie der portretten is geheel gelijk aan die op de beide voorgaande paneelen.

1. Portret van eenen onbekende. 1525.

Blond haar, op het voorhoofd kort afgeknipt. Zwart onderkleed, dat aan den hals het witte hemd laat zien; breede grauwe mantel

1) Uit den inventaris der schilderijen van 1611 blijkt, dat eene der beide grootste stukken (No. I en II) *dertien* portretten bevatte. De ledige plaats aan het einde dezer schilderij wijst aan, dat hier de ontbrekende Jeruzalemsbroeder heeft gestaan, wiens zwaarbeschadigd portret denkelijk door Isaac Willaerts bij de restauratie van 1667 is overgeschilderd. — Bij de kopie der onderschriften van dat jaar (Prov.-arch. Coll. Booth. B. 91) ligt een los papiertje, waarop geschreven staat: „*Ich Ielis Willemse van Royen, ridder en broeder van Ierusalem, dwelcke te Ierusalem geweest is int jaer 1524.*” Deze tekst maakt den indruk, alsof zij gekopieerd is naar een slecht leesbaar rijmpje, als die onder de andere portretten staan. Daar het jaartal 1524 juist in de chronologische volgorde van de portretten dezer schilderij past, is het waarschijnlijk, dat Jelis Willemsz. van Royen de hier afgebeelde persoon is geweest. — Ook een ander persoon komt in de chronologische volgorde in aanmerking: in de St. Geertruida-kerk te Utrecht ligt begraven: „*Hr. Aernt Booth, ridder v. Ierusalem heeft de reyse in den Heyligen Lande gedaen Ao. 1524 met Vr. Geertruyt Gysbert van Leewensdr. s̄y huysv̄r.*” (Van Engelen, *Grafs en wapens*. II. p. 300.) In dat geval is echter het besluit om zusters op te nemen (zoals de O. L. V.-broederschap ter Predicaren in 1509 nam) juist tusschen 1524 en 1530 door de Jeruzalems-broederschap genomen. Anders toch had Geertruyt van Leewen naast Heyltgen Dirck Evertsd. op de paneelen moeten voorkomen. Het wapen van den voorgestelde geeft hier geen licht; de eerste helft daarvan *schijnt* dat der familie Vermeer voor te stellen.

met staanden kraag. Een gouden kruis aan een rood koord om den hals. Onderschrift:

*„Ick————s van ——— 1) was visiteren
(Dat) heilich graf te ierusalem inde stede
Dit is ge(sch)iet na de geboort ons heeren
Vyftienhondert (en vyf en twintich m)ede.”*

2. Portret van Jan van Ede. 1525.

Jan van Ede was schepen van Utrecht en lid van de Vijven in 1526 en lid van den Raad in 1528. Hij stierf tijdens zijne bediening van dit ambt in 1528 2).

Zwart haar, op het voorhoofd kort afgeknipt. Zwart onderkleed met bruinen boord, dat aan den hals het witte hemd laat zien; zwarte mantel met zwart bont omzoomd. Een gouden kruis en gouden ketentje om den hals. Onderschrift:

*„Ic Jan van ede
Sach die stede
Dair god wou steruen,
Veel tekenen dede
Om onse vrede
Ewelic te werven.
Int jaer ons here MCCCCC XXV.
Genae(de) hem (g)od.”*

3. Portret van Heer Jan Verheuil, kanunnik ten Dom. 1530.

Jan Verheull of Van der Huell wordt in 1520 en 1524 genoemd als lid der Utrechtsche priesterbroederschap. Hij werd kanunnik ten Dom in 1535 en overleed blijkens zijne grafzerk in den Dom 13 December 1543 3).

Lang bruin haar. Wit geplooid superpellicium met bonten kraag, de almuis van grijs bont over den linkerarm. Onderschrift:

1) Wanneer wij aannemen, dat de laatste persoon der vorige schilderij Aernt Booth geweest is, dan komt volgens de initialen en den tijd Jelis Willemsz. van Royen hier in aanmerking. (Zie p. 33 Noot 1.)

2) Van de Water, Utr. placaatb. III. p. 145, 161, 163.

3) Arch. v. h. aartsb. Utrecht. VII. p. 183, 352. (cf. p. 34, 188.) — Van Engelen, Grafs en wapens. II. p. 53.

*„Heer Ian verheuil canonick then doeme
Ic was te Hierusalem int iaer ons heren
Vyftienhondert en dertich so ict u noeme
Bidt dattet mi ewelic moet profiteren.”*

**4. Portret van Heyltgen Dirck Evertsdochter, weduwe van
Jan Willemsz. 1530 ¹⁾.**

Witte muts met lange slippen. Zwart onderkleed, dat het geplooid hemd op de borst laat zien; zwarte wijde mantel. Aan den middelvinger der linkerhand een gouden ring. Onderschrift:

*„Ic Heyltgen dirck Euerts dochter reysde deuotelick
Te Hierusalem binen met mynen man was
(Ian Willemsz.) ²⁾ alsme screef blotelick
Dusent vyfhondert en dertich dair an was
(Mey ³⁾) out wel de XXIII iaer en
Bidt datmi god wil in vruechde ⁴⁾ sparen.”*

5. Portret van Jan van Ravensway. 1533.

Kort zwart haar, op het voorhoofd afgesneden. Zwart onderkleed met bruine voering, dat aan den hals het witte hemd laat zien; zwarte mantel met staanden kraag. Gouden kruis aan een bruin koord om den hals. Onderschrift:

*„Ick Ian vā Rauēsway vas ten heiligen lande
Alsmē screef Dusent vyfhondert en driendertich
God wil mey bescerm(en) vor scadelike (sc)ande
En vor alle quaet der sielen smertich.”*

1) Ook te Kampen, Dordrecht en elders waren enkele vrouwen („Jeruzalemsche Vrouwe”) leden der Jeruzalems-broederschappen. (Verz. v. stn. ov. Overijss. regt en gesch. II 8. p. 40. — Schotel, Kenkel. Dordrecht. I. p. 13. — V. d. Kemp, in: Stud. en bijdr. v. hist. theol. IV. p. 36, 44 Noot 1.)

2) Deze haakjes staan op de schilderij: het eerste zal moeten staan vóór „was” aan het eind der vorige regel.

3) Dit thans uitgewischte woord schijnt onverstaanbaar: in de spelling dezer schilderij beteekent het: „mij.”

4) In het afschrift van 1667 staat „deuchde”; de lezing der schilderij schijnt beter.

6. Portret van Jacob Jansz. van Westbroeck. 1530.

Kort krullend zwart haar en korte baard onder de kin. Zwarte kleeding; een klein gouden kruisje aan een rood koord op de borst. Onderschrift:

*„Wt die Westbroeck ben ic Iacob Iansz. gehete
Te ierusalem was ic als mē screef bloot
Vyfthien hondert en dertich mē laet u weten
Twee iaren daer aen wast dat ic bleef doot.”*

7. Portret van Mr. Johan Joachimsz. van Bovinia ¹⁾, kanunnik ten Dom. 1534.

Lang wit haar. Geplooid wit superpellicium en zwarte, met bont gevoerde kraag. De almuus van grijs bont over den linkerarm. Onderschrift:

*„Meester Iohan Ioachimus van bouinia geboren
Canonick ten doeme (als e)n ygelick weet
Was te ierusalem so gey muecht horen
Año vyfthien hondert vierendertich gereet.”*

8. Portret van Evert Henricsz. die Greve. 1535.

Lang grijs haar. Paarsch onderkleed, dat aan den hals het hemd laat zien; zwarte mantel met zwart bont omzoomd. Een gouden kruis op de borst. Onderschrift:

*„Euert Henricus die greve bin ick genaemt
Ic was te ierusalem int iaer ons heren
Vyfthienhondert vyf en dertich wel geraemt
Die heilige plaetsen ginc ick visiteren.”*

¹⁾ Deze schijnbaar vreemde naam komt te Utrecht meer voor: in eene transportakte van 16 December 1577 worden genoemd „Michiel de Bovinia ende Belychgen Beerntsd. zyn huysfrou.” Denkelyk beteekende het woord alleen, dat de aangeduide persoon geboren was te Bouvignes bij Namen. (in het Latijn „de Bovinia”). — Volgens zijne grafzerk in den Dom, versierd met zijn wapen, het Jeruzalemskruis, de twee gekruiste palmtakken en de insignes van St. Catharina (?) zou zijn naam anders luiden. Er staat daar: „Sepulchrū Iōis Waldori Aehn de Bauville.” De lezing schijnt onjuist, hoewel ze door twee lezingen bevestigd wordt. (Van Engelen, Grafs en wapens. I. p. 73, II. p. 53); maar het verschil tusschen *Bauville* en *Bovinia* zal toch wel niet in het lezen liggen.

9. Portret van Frans Bogairt. 1535.

Frans Bogairt, ook Bogaert, Bogert en Boomgaert genoemd, was van 1539—1553 negenmaal raad en in 1546 en 1551 kameraar der stad Utrecht. In 1549 was hij belast met het opzicht over de feestelijke inhaling van Philips II te Utrecht 1); hij overleed 15 Februari 1555. Op zijne grafzerk in de Buurkerk stond te lezen: „Frans Bogert bruier van Jerusalem. Ao. 1555 den XV Februarij.” 2)

Zwart haar, op het voorhoofd kort afgesneden; korte blonde baard en knevel. Paarsche mantel met zwart bont omzoomd. Een gouden kruis op de borst. Onderschrift:

*„Frans bogairt bin ick wilt wel verstaen
Ic was te ierusalem ter selver teyt
Alsmē vyftienhondert vyf en dertich dair aen
Telde na goods geboirt gebenedyt.”*

Deze schilderij, vervaardigd na 1535 en zeker vóór 1541 (zie de volgende schilderij) is evenals de twee vorige afkomstig uit den Palmitentempel, was in 1611 met hen in de „Hoplyden-camer” aanwezig als „een caerte van heylige lantbroeders van negenen parsoenen” en werd in 1667 door Isaac Willaerts gerestaureerd. Bij deze gelegenheid schijnt ze in twee stukken gezaagd te zijn; althans wanneer we haar weder ontmoeten in 1838 (zie: Catalogus van het Museum van Oudheden. 1e ed. p. 10 No. 3 en 4) is ze gescheiden in twee paneelen van vier en vijf portretten, en in dien toestand verkeert zij nog heden. Dat de beide paneelen aan elkander behooren, is zeker. De planken, waarop de portretten geschilderd zijn, passen nauwkeurig aan elkaar en zelfs een bult op de achterzijde van het hout, die middendoor gezaagd is, loopt op beide stukken door. Maar in verband met de vermelding van 1611 wordt dit feit nog zekerder door de omstandigheid, dat op het afschrift der rijmpjes van 1667 (bovenvermeld 3)) de kleine streep, die elk versje afscheidt, later verlengd is tot een groote streep, zooals die tusschen elk der drie overige schilderijen is aangebracht. — Het is te hopen, dat thans eerlang weder vereenigd zal worden wat bijeen behoort. — Overigens deelde deze schilderij het lot der andere drie.

1) Van der Monde, Tijdschrift. III. p. 157, 162.

2) Buchelius, Comment. rerum quotidianar. (HS. Prov. arch. van Utrecht.) fol. 23.

3) Zie hierboven p. 20 Noot 2.

IV. PORTRET TEN VAN VIJF LEDEN DER BROEDERSCHAP.

(c. 1541.)

Paneel. Hg. 0.78, br. 1.63.

De leden zijn allen voorgesteld ter halver lijve met palmtakken in de handen, gaande achter een houten beschot zonder profiel, waarop een doorlopend papier met vijf vierregelige rijmpjes, doch geene wapens.

1. Portret van Heer Jan van Dam, vicaris ten Dom. 1541.

Heer Jan van Dam of Van den Damme werd in 1529/30 lid van de Utrechtsche priesterbroederschap; in 1545—1548 was hij haar kameraar. Hij overleed in 1568 1).

Grijs haar en zwarte baret. Wit superpellicium met zwarte kraag; aan de linkerhand komt daaronder een mouw van bruin bont te voorschijn. Op de linkerarm draagt hij de almuus van bruin bont; een Jeruzalemskruis van rood laken op de borst. Onderschrift:

*„Heer Ian van dam vicarius then dome
Hierusalem sach ic na myn begeren
Dusent vyfhondert een en veertich alome
Screef men na die geboort ons heeren.”*

2. Portret van Gysbert Robbertsz. van Wyck te Duerstede. 1541.

Gysbert Robben of Robbensz., schepen te Wijk bij Duurstede, wordt als zoodanig vermeld in akten van 16 April, 10 Augustus 1539, 21 October 1542, 26 Juli 1546 in het archief van het St. Ewouds- en St. Elisabeths-gasthuis aldaar Zijne zegels, aan die brieven hangende, vertoonen als wapen drie arenden (2. 1) op een schild 2) met randschrift: „S. gisbert. robben”, (later: „Ghisbert. robben”). Hij overleed 28 Augustus 1557 3).

1) Archief v. h. aartsb. Utrecht. VI. p. 433.

2) Een ander portret van Gysbert Robbertsz. geheel gelijk aan het hier beschrevene (denkelijk wel eene kopie) en berustende bij Ds. P. A. Borger te Arnhem, vertoont in den linkerbovenhoek hetzelfde wapen (drie arenden van keel op een zilveren veld); in den rechterbovenhoek een ander schild met drie leliën van sabel op een zilveren veld. Daaronder het Jeruzalemskruis en het rad en zwaard van St. Catharina.

3) Blijkens het volgende opschrift op het hierboven vermelde portret in het bezit van den heer Borger:

Grijs haar en zwarte hoed. Bruin onderkleed, dat aan den hals het roode hemd laat zien; zwarte mantel met omgeslagen rand. Een gouden Jeruzalemskruis aan een zwart koord om den hals. Onderschrift:

*„Gysbert Robbertsz. van Wyck te duerstede
Was te ierusalem theilich graf visiteren
Vyfthien hondert screef men eenēveertich ¹⁾ mede
God wil hem namaels in vreden logeren.”*

3. Portret van Steven die Wit. 1541.

Steven de Wit, blijkens zijne grafzerk zoon van Jan de Wit, komt 2 Juni 1537 als „leenman des Lants van Utrecht” voor in de overdracht te Zoelen van het huis Lichtenberg (het latere stadhuis) te Utrecht door Anna Goertsd. van Herff, echtgenoot van Willem van Rossum, aan de stad Utrecht 2). Hij deed in 1541 eene bedevaart naar Jeruzalem en volgens zijne grafzerk (tegelijktijd?) ook naar Lorette, Rome en Napels. In 1567 bezette hij als „captain” op last van Margaretha van Parma de schans of het blokhuis te Vreeswijk met een vaandel voetknechten en eenige boeren, en was zoo gelukkig een aanval van de benden van Hendrik van Brederode uit Vianen met groot verlies af te slaan. (2 Mei 1567. 3)) Wegens dit wapenfeit, waardoor Utrecht en Amsterdam beveiligd waren, stelde de koning van Spanje hem aan tot drossaard van Vianen; hij werd tevens ridder geslagen en verkreeg een gouden penning met zijn por-

*„Int iaer oens heeren vijfthienhondert ende LVII
sterf gysbert robbertsz. opden XXVIII dach
augustus. bit voer die zilen.”*

1) Op de schilderij staat „seueveertich”; ook het afschrift van 1667 heeft dit. Toch heeft er 1541 gestaan. Reeds op zich zelve in verband met de overige vier portretten schijnt deze verandering van éene *overschilderde* letter noodig. (Daarmede stemt overeen, dat G. R. in schepenbrieven in het archief van het gasthuis te Wijk bij D. van 1539, Oct. 1542, en Juli 1546 als schepen genoemd wordt, terwijl hij in eene akte van 31 Juli 1542 ontbreekt.) Op het bovenvermelde portret van Gysbert Robbertsz. in het bezit van den heer Borger komt echter hetzelfde rijmpje voor met de woorden „een en veertich”; dit feit is beslissend. — In plaats van „vrede” heeft het rijmpje aldaar „vreugde”. — Zie over een geheel dergelijk portret te Kampen van 1520: Verz. van stn. ov. Overijss. regt en gesch. II 8. p. 41.

2) Van Engelen, Oude afschr. van privilegiën. fol. 71. (H.S. Stads-bibl. v. Utrecht.)

3) Bor, Nederl. oorl. 3e Boeck. fol. 119 vs.

tret en omschrift: „Ob patriam defensam VI Non. Mali IOLXVII 1).” Hij overleed 5 Juni 1571 en werd begraven in de St. Geertruida-kerk 2) te Utrecht; waar ook zijne eerste huisvrouw Cornelia rust. 3) Zijn zoon Jan de Witt, kanunnik van St. Marie sedert 1608, bleef aan het oude geloof trouw en overleed 30 September 1622 te Rome 4). Het wapen van Steven de Wit was een springende eenhoorn, links gewend 5). Een tweede portret van hem, op 42-jarigen leeftijd geschilderd door J. Wttewaell, wordt vermeld 6); het opschrift bij zijn wapen met het Jeruzalemskruis, de palmtakken en het rad van St. Catharina luidt: „Stephanus de Wit Ultraiectinus Eques Auratus. A. 42. Bellavit miles, debellavit dux Caesari Carolo V, Regi Philippo.”

Lange bruine baard en knevel. Zwarte hoed, zwarte mantel met witte manchetten aan de beide handen. Een gouden Jeruzalemskruis aan een zwart koord om den hals. Onderschrift:

*„Steuen die wit was te hierusalem binen
Alsmen dusent vyfhondert een e veertich telde*

1) Zie den penning afgebeeld bij: Van Loon, Nederl. historiepen. I. p. 98.

2) Hij woonde niet ver van deze kerk op de Oude gracht Oz. ten Z. bij de Smeesteeg, waarin het huis met eene poort en stal uitkwam. (Akten van 13 Juni 1564, 5 Febr. 1572 en 31 Jan. 1575 in de schepenregisters.)

3) Van Engelen, Graften en wapens. II. p. 299. — Later is hij hertrouwd met Machtelt Bruinuck Foocken dochter, die hem overleefde, en bij wien hij een zoon Jan had. (Akten van 13 Juni 1564, 31 Jan. 1575 en 12 Oct. 1582 in de schepenregisters.) — In hetzelfde graf rustten nog blijkens de zerk Dirck de Wit Jaussoon († 1560) (blijkbaar de broeder van Steven) met zijne huisvrouw Anna Boll en Jan de Wit Stevensoon met zijne huisvrouw Cristina (natuurlijk *niet* Stevens zoon Jan, die kanunnik was; wellicht zijn vader en zijne moeder.)

4) Van Loon, Historiepen. I. p. 98. — Zie over hem: Hist. episc. Ultraject. p. 126. — Batavia sacra. II. p. 85.

5) Zie de grafzerk l. c.

6) Kramm, Levens der schilders. VI. p. 1657. — Het stuk is niet meer op te sporen; de maten waren (volgens welwillende inlichting van den heer Maurin graaf Nahuys) 0.22 en 0.16 op paneel. Eene kopie door G. L. Keultjes berust in het Utrechtsche gemeente-archief. Boven het wapen *schijnt* te staan het jaartal 1571; in geen geval is dit portret van de Wit, die in 1571 overleed (het stuk schijnt eene memorietafel boven zijn graf), van de hand van *Joachim* Wttewaell. (geb. 1566.) Het monogram luidt volgens de kopie „J. O. (dooreengescreven) W. Wael Fecit.” Ook Kramm (l. c.) vermeldt dit monogram, dat hij (blijkbaar verkeerd) aan den bekenden schilder Joachim *Antonisz.* Wttewaell toeschrijft. Volgens den heer Nahuys bestond het monogram uit de ineengevlochtene letters IOACHIM. Eene dochter van Steven de Wits zwager Aelbert Foock huwde met Jan Jansz. Wttewaell, „schrijver”.

*Na goods geboort om duecht te wīnen
Twair goet dat hem ygelick tot betere stelde."*

4. Portret van Cornelis van Aemstel van Mynden, heer tot Ruwiel. 1541.

Cornelis (of Wouter) van Aemstel van Mynden, zoon van Cornelis en Johanna van Scherpenseel, was tegenwoordig bij de inhaling van Karel V te Utrecht in 1549 en stierf in 1564. (?) Bij zijne echtgenoot Josina van Sparenwoude liet hij drie dochters na 1). Reeds op 9 Mei 1525 werd hij na den dood zijns vaders verleid met Ruwiel 2), maar hij schijnt het goed spoedig vervreemd te hebben; immers „de huysinge Ruwiel, hoffstede, heerlickheijt, goederen ende allen aencleven vanden” werd door hem op 28 September 1563 teruggekocht van Jhr. Floris vanden Bongaert 3).

Korte bruine haren, zwarte hoed. Zwartzijden mantel met fluweel omzoomd en wit kraagje; uit den paarschen mouw komt een witte manchet te voorschijn. In de linkerhand houdt hij een gouden Jeruzalemskruis, dat aan een gouden ketentje om zijn hals hangt. Onderschrift:

*„Van Aemstel vā mijnde heer tot ruweel
Bin ic Cornelis ionc van iaren
Te ierusalem was ic god hebs deel
Int iair een ē veertich bi wairheits verclare."*

5. Portret van Jan Damen. 1541.

Zwarte hoed. Zwart onderkleed, dat aan den hals een wit kraagje laat zien; zwarte mantel, met bont omzoomd. Een gouden Jeruzalemskruis op de borst. Onderschrift:

*„Ian Damen was oock ten heiligen lande
Int iair een ē veertich om clair vermonden
God wil ons bewaren voir scade voir scande
Ende namaels vergeue ons al onse sonden."*

1) Van Spaen, Hist. der heeren v. Amstel, p. 195, 196.

2) Van de Water, Utr. placaatb. I. p. 280.

3) Akte dd. 12 Nov. 1563, in de: Registers v. transp. en plechten. (Utr. Stads-arch.)

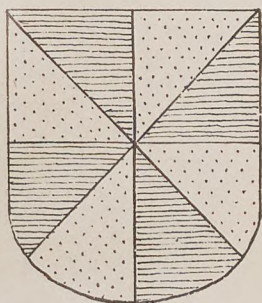
Deze schilderij is vervaardigd in of kort na 1541 (in ieder geval vóór 1544, toen Antonie Mor de volgende serie portretten vervaardigde. Zie hiervoor p. 17) en schijnt een reisgezelschap voor te stellen. In 1611 was zij niet als de andere drie (zie hiervoor p. 27) aanwezig in de Hopluyden-camer, maar door „de weduwe van Jacob van Royestein” van daar zonder machtiging „gelicht.” De raad der stad beval haar echter dit en andere ontvreemde voorwerpen terug te geven bij apostil van 11 Maart 1611, en hoewel zij den deurwaarder antwoordde: „Ick en hebbe niet wtgenomen off ten compt myn toe” 1), schijnt aan dit bevel gehoorzaamd te zijn. De schilderij deelde verder denkelijk de lotverwisselingen harer drie zusters 2) en in 1838 vinden wij haar terug in het Stedelijk Museum van Oudheden. (Catal. 1e ed.: Schilderijen No. 5, — 2e ed.: Schilderijen No. 5.) In 1873 verhuisde zij met de anderen naar het Museum Kunstliefde. — Van de restauratiën, door Willaerts en Kramm ondernomen, heeft deze schilderij minder dan de andere geleden; waarschijnlijk was zij ook minder beschadigd.

1) Request van Herm. Baecke, adjunct-geweldige-provoost aan de magistraat dd. 11 Maart 1611, bij de: Inventaris der goederen in de Hopluyden-Camer dd. 13 Maart 1611. (St.-arch. Utrecht.)

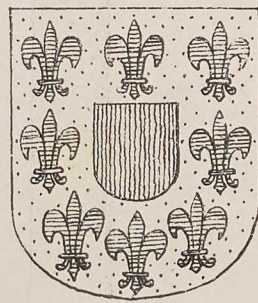
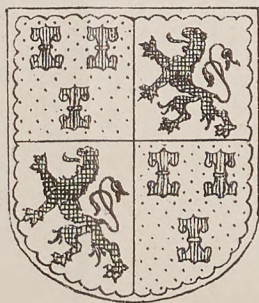
2) In 1729 vermeldde haar Lelong. (Reform. v. Amst. p. 491.)

Wapens op het triptiek der familie
Vischer van der Gheer.

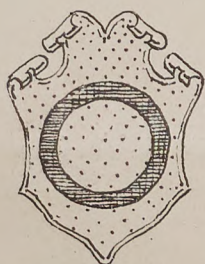

Vischer van der Gheer. Gulemborch.

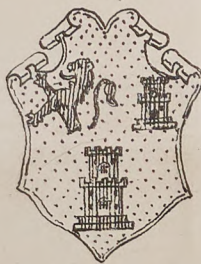

Zutphaas.

Wapens der Jeruzalemsbroeders.
1^e schildery.

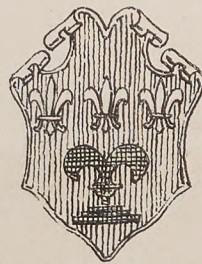
Onbekend.

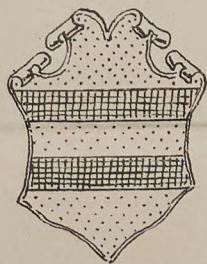
Jan van der Borch.

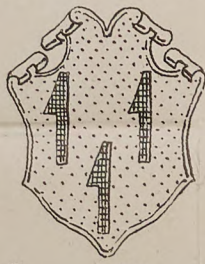
Henric van de Ven.

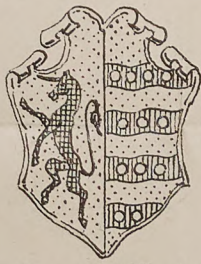
Henric Nobel Geritsz.

Cornelis Lambertsz.

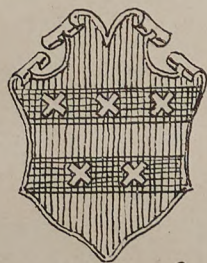
Herman Krom.

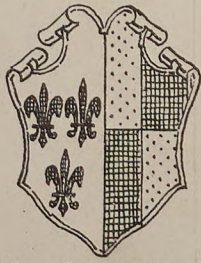
Heer Jan van Huchtenbroec.

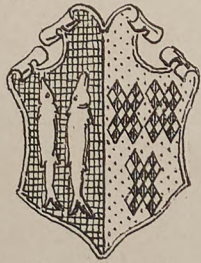
Heer Jan van Scorel.

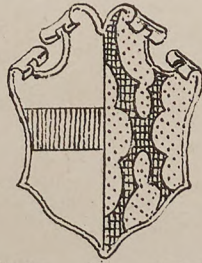
Heer Ariaen Sael.

Heer Jacob Grob.

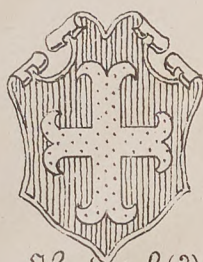
Heer Jan van Gorcom.

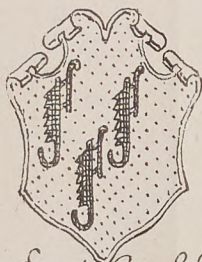
Heer Dirck Taets.

Autografie v. Anth. Grolman, Utrecht.

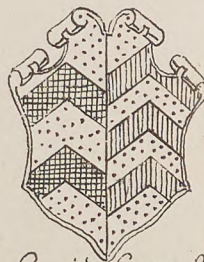
2° schildery.

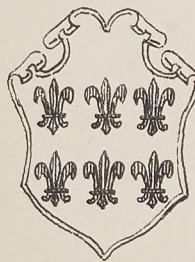
Hendrick (?)
van Ravenswaay.

Evert Geerlofsz.
van Buuren.

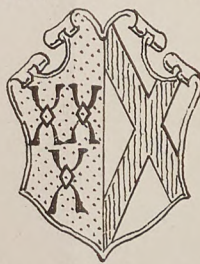
Gerit Cornelisz.
van Swol.

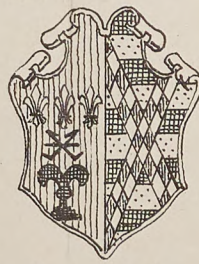
Cornelis Claesz. Dieric Diericss.

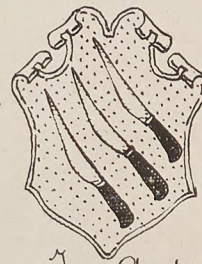
Simon Diericss.

Lambert Geritsz.

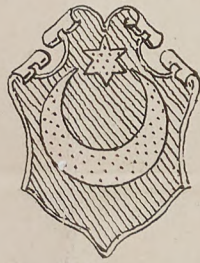
Gijssbert Garbrantsz.

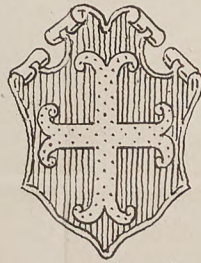
Jan Aertsz.
van Buesecom.

Henric van Moudwijc.

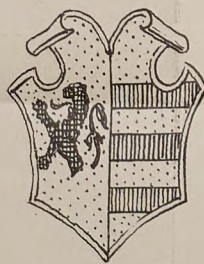
3° schildery.

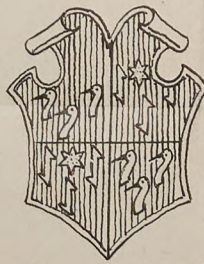
Aert Wammersz. Hieronymus van Ravenswaay. Onbekend.

Onbekend.

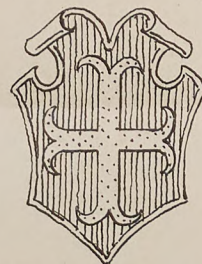
Jan van Ede.

Jan Verheul.

Heyltgen Dirck
Evertsdochter.

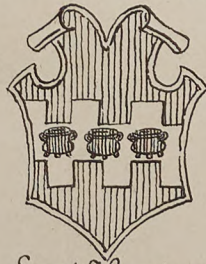
Jan van Ravenswaay

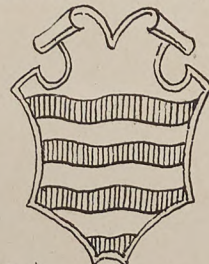
Jacob Jansz.
van Westbroeck.

Mr Johan Joachimsz.
van Bovinia.

Evert Henricss.
die Greve.

Frans Bogairt.

Autografie van Anth. Grolman, Utr.

